

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Факультет магістратури, заочного навчання та підвищення кваліфікації
Кафедра футболу та хокею

ПРАВЕДНИЙ ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ
СПЕЦИФІКА РОБОТИ ФУТБОЛЬНИХ СУДДІВ
У СУЧАСНОМУ СПОРТІ

Кваліфікаційна робота

освітній рівень Другий(магістерський) рівень

галузь знань 01 Освіта/ Педагогіка

спеціальність 017 Фізична культура і спорт

спеціалізація Тренувальна діяльність в обраному виді спорту (футбол)

Науковий керівник: Шаленко В.В. кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри футболу та хокею

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи

ПРАВЕДНИЙ ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ
«СПЕЦИФІКА РОБОТИ ФУТБОЛЬНИХ СУДДІВ
У СУЧАСНОМУ СПОРТІ»

Актуальність дослідження. Робота футбольного арбітра вирізняється специфікою його рухової активності, яка полягає у постійному переміщенні різними швидкостями та з частими змінами напрямків на футбольному полі. Такі умови потребують високого рівня спритності, витривалості та володіння різноманітними способами пересування, оскільки арбітр повинен оперативно реагувати на ігрові епізоди й перебувати в зоні їх виникнення. Сучасний футбол характеризується зростанням атлетизму: фізична і функціональна підготовленість гравців постійно підвищується, що забезпечує високий темп гри та активну участь у силових єдиноборствах. Ефективність суддівської діяльності визначається не лише якісним знанням правил та умінням їх трактувати, а й відповідним рівнем фізичної, психічної та психофізіологічної підготовленості.

Мета дослідження. Встановити модельні характеристики діяльності та рівня підготовленості футбольних арбітрів.

Завдання дослідження.

1. Дати характеристику професійної діяльності футбольного арбітра.
2. Оцінити значущість чинників, що впливають на діяльність арбітрів.
3. Визначити структуру та зміст рухової активності арбітрів у футболі.

Матеріал і методи. Аналіз науково-методичної літератури застосовувався для з'ясування стану проблеми, формування завдань дослідження та зіставлення наявних теоретичних даних із отриманими результатами. Теоретичне узагальнення дозволило виокремити суперечливі аспекти проблеми,

обґрунтувати вибрані підходи й сформулювати висновки. До складу загальних характеристик суддівської діяльності входять: фізична підготовка арбітрів, розвиток професійно важливих психофізіологічних якостей, а також взаємозв'язок різних складових підготовленості з якістю суддівства. На основі теоретичного аналізу встановлено чинники, що впливають на діяльність арбітра; вони були включені у форму експертної оцінки.

Педагогічне спостереження. Спостереження здійснювалося за стандартизованою програмою, з фіксацією отриманих даних у протоколах. Воно було невключеним, прихованим і безперервним. Протягом усього матчу фіксувалися:

- види переміщень (крок, повільний біг, біг середньої та високої інтенсивності, прискорення, рух спиною назад, приставний крок);
- загальна дистанція та її розподіл за видами руху;
- час статичного перебування;
- час, витрачений на пояснення гравцям;
- умови подачі свистка (під час руху чи на місці);
- відстань арбітра до епізоду свистка;
- кількість фіксованих порушень.

Результати. У середньому висококваліфікований арбітр проходить за матч від 6853 до 10590 м, середній показник становить 8722 ± 300 м. Для порівняння, професійні футболісти проходять у середньому близько 8600 м, а максимальні значення сягають 14000 м. Отже, обсяг рухової активності арбітра часто не поступається, а інколи й перевищує відповідні показники гравців. Це зумовлено необхідністю постійно перебувати поблизу ігрових епізодів і здебільшого пересуватися бігом середньої інтенсивності. Футболісти ж значну частину дистанції (до 5–7 км) долають кроком. Таким чином, тренувальний процес арбітрів має бути співставний із підготовкою футболістів-професіоналів, але з

урахуванням іншої структури навантаження — передусім меншої інтенсивності.

Структура рухової діяльності арбітра. За результатами дослідження:

- повільний біг — 22%;
- середній біг — 36%;
- швидкий біг — 9%;
- крок — 14%;
- приставний крок — 5,4%;
- рух спиною вперед — 8%;
- прискорення — 6%.

У перерахунку на дистанцію це:

- 1919 м — повільний біг;
- 3140 м — середній біг;
- 785 м — швидкий біг;
- 1221 м — крок;
- 436 м — приставний крок;
- 698 м — рух спиною назад;
- 523 м — прискорення.

Висновки. Діяльність футбольних арбітрів охоплює різні форми пересування, що потребують спеціальної фізичної та функціональної підготовленості.

Рекомендації для початкової підготовки включають:

- удосконалення теоретичної підготовки та сприйняття інформації;
- корекцію змісту фізичних навантажень;
- цілеспрямоване тренування техніки руху приставним кроком і спиною назад;

- дотримання вимог, що оптимізують тренувальний процес арбітрів різних рівнів.

Ключові слова. арбітр, УЄФА, рухова діяльність, техніка переміщення.

**ANNOTATION
of the qualification work**

**PRAVEDNYI OLEKSANDR YURIIOVYCH
«THE SPECIFICS OF FOOTBALL REFEREES' WORK
IN MODERN SPORTS»**

Relevance of the Study. The work of a football referee is characterized by specific features of motor activity, which involve constant movement at various speeds and frequent changes of direction across the pitch. Such conditions require a high level of agility, endurance, and mastery of different movement techniques, as the referee must promptly respond to game situations and remain close to the area where an episode occurs. Modern football demonstrates increased athleticism: players' physical and functional readiness continues to improve, enabling them to maintain a high pace of play and participate actively in physical challenges. The effectiveness of refereeing is determined not only by the ability to interpret and apply the rules correctly but also by the referee's physical, psychological, and psychophysiological preparedness.

Purpose of the Study. To determine the model characteristics of the activity and readiness of football referees.

Objectives of the Study

- To describe the professional activity of a football referee.
- To assess the significance of factors influencing referees' performance.
- To identify the structure and content of referees' motor activity in football.

Materials and Methods. An analysis of scientific and methodological literature was carried out to determine the state of the problem, formulate research objectives, and compare existing theoretical data with the obtained results. Theoretical generalization

made it possible to identify contradictory aspects of the problem, justify the chosen approaches, and formulate conclusions. General characteristics of refereeing include: physical preparation of referees, development of professionally important psychophysiological qualities, and the interrelation between different components of preparedness and the quality of officiating. Based on theoretical analysis, factors influencing referees' activity were identified and included in an expert evaluation form.

Pedagogical Observation. The observation was conducted according to a standardized program with all data recorded in prepared protocols. It was non-participant, covert, and continuous. Throughout the entire match, the following indicators were recorded:

- types of movement (walking, slow running, running at moderate and high intensity, acceleration, backward running, side-stepping);
- total distance covered and its distribution by movement type;
- time spent in static positions;
- time spent explaining decisions to players;
- conditions under which the whistle was blown (while stationary or moving);
- the distance between the referee and the episode at the moment of the whistle;
- number of fouls called.

Results. On average, a highly qualified referee covers between 6,853 and 10,590 meters per match, with a mean value of $8,722 \pm 300$ meters. For comparison, professional football players cover an average of about 8,600 meters, with maximum values reaching 14,000 meters.

Thus, the volume of motor activity performed by a referee often matches or even exceeds that of players. This is due to the need to remain close to active play and predominantly move at a moderate running pace. Players, meanwhile, cover a significant portion of their distance (5–7 km) by walking. Therefore, the training workload of referees should correspond to that of professional football players,

although the intensity should be adjusted due to the different structure of physical demands.

Structure of Referees' Motor Activity. According to the study:

- slow running — 22%;
- moderate running — 36%;
- fast running — 9%;
- walking — 14%;
- side-stepping — 5.4%;
- backward running — 8%;
- accelerations — 6%.

Converted into distance, this corresponds to:

- 1919 m — slow running;
- 3140 m — moderate running;
- 785 m — fast running;
- 1221 m — walking;
- 436 m — side-stepping;
- 698 m — backward running;
- 523 m — accelerations.

Conclusions. The activity of football referees consists of a variety of movement forms, requiring specific physical and functional preparation.

Recommendations for initial referee training include:

- improving theoretical preparation and information perception;
- adjusting the content of physical training loads;
- targeted development of side-stepping and backward running techniques;
- adhering to requirements that optimize the training process for referees of all categories.

Keywords. referee, UEFA, motor activity, movement technique.

ЗМІСТ

Анотація.....	2
ЗМІСТ.....	8
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	9
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ I. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРБІТРІВ У СИСТЕМІ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ	
1.1. Арбітраж як ключовий чинник результативності змагального процесу....	14
1.2. Особливості професійної діяльності спортивних суддів у командних ігрових видах спорту.....	22
1.3. Основні функції, обов'язки та особливості рухової активності футбольних арбітрів.....	27
Висновки до 1 розділу.....	39
РОЗДІЛ II. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	
2.1 Методи дослідження.....	41
2.2 Організація дослідження.....	45
РОЗДІЛ III. ПОКАЗНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ АРБІТРІВ У ФУТБОЛІ.....	
3.1. Загальна характеристика професійної діяльності спортивних арбітрів...	47
3.2. Значущість основних факторів, що впливають на роботу футбольних суддів.....	51
3.3. Структура та зміст професійної діяльності арбітрів у футболі.....	61
Висновки до 3 розділу.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
Практичні рекомендації	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АМС –аеробна метаболічна ємність

АНАМС – анаеробна метаболічна ємність

АТФ – аденозинтрифосфат

АФАУ – асоціація футбольних арбітрів України

ЕКГ – електрокардіограма

КАФФУ – Комітет арбітрів Федерації футболу України

МСК – максимальне споживання кисню

ОРА – опорно-руховий апарат

ПАНО – поріг анаеробного обміну

ПЛУ – Прем'єр-ліга України

ПФЛ – Професійна футбольна ліга

УЄФА – Союз європейських футбольних асоціацій

ФІФА – Міжнародна федерація футбольних асоціацій

ФФУ – Федерація футболу України

ЧСС – частота серцевих скорочень

ВСТУП

Актуальність дослідження. Робота футбольного арбітра вирізняється специфікою його рухової активності, яка полягає у постійному переміщенні різними швидкостями та з частими змінами напрямків на футбольному полі. Такі умови потребують високого рівня спритності, витривалості та володіння різноманітними способами пересування, оскільки арбітр повинен оперативно реагувати на ігрові епізоди й перебувати в зоні їх виникнення. Сучасний футбол характеризується зростанням атлетизму: фізична і функціональна підготовленість гравців постійно підвищується, що забезпечує високий темп гри та активну участь у силових єдиноборствах. Ефективність суддівської діяльності визначається не лише якісним знанням правил та умінням їх трактувати, а й відповідним рівнем фізичної, психічної та психофізіологічної підготовленості.

Футбол на сучасному етапі характеризується високою інтенсивністю ігрового процесу, що зумовлює збільшення кількості динамічних та неоднозначних ситуацій на полі. Водночас складність їх інтерпретації арбітрами зростає, що посилює вимоги до рівня їх фаховості та готовності.

За даними Віхрова К.Л. та Догадайла В., перебіг матчу, видовищність та загальна якість змагального процесу значною мірою залежать від роботи арбітра, на якого покладено контроль за дотриманням правил гри. Науковці підкреслюють, що успішність суддівської діяльності визначається глибоким розумінням специфіки спортивної боротьби, умінням правильно трактувати правила та достатнім рівнем фізичної й психологічної підготовленості.

Слід зазначити, що у науковій літературі існує значний масив робіт, присвячених суддівству у волейболі, баскетболі, гандболі та інших командних видах спорту. Натомість проблематика арбітражу у футболі представлена меншою кількістю досліджень, хоча наявні праці висвітлюють ключові аспекти

-загальне значення суддівства, особливості фізичної та функціональної підготовки арбітрів тощо.

Зростання кількості змагань різного рівня-від національних турнірів до міжнародних чемпіонатів-формує потребу у підготовці висококваліфікованих футбольних арбітрів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення структури та змісту діяльності суддів з урахуванням сучасних тенденцій розвитку футболу. Отримані результати можуть стати підґрунтям для удосконалення системи підготовки арбітрів різних кваліфікаційних категорій та підвищення ефективності їх професійної діяльності.

Мета дослідження. Встановити модельні характеристики діяльності та рівня підготовленості футбольних арбітрів.

Завдання дослідження.

1. Дати характеристику професійної діяльності футбольного арбітра.
2. Оцінити значущість чинників, що впливають на діяльність арбітрів.
3. Визначити структуру та зміст рухової активності арбітрів у футболі.

У сучасній теорії спорту виділяють чотири базові способи визначення результативності змагальної діяльності. Відповідно до цього всі види спорту прийнято класифікувати на такі групи:

1. Види, у яких результат фіксується за допомогою об'єктивних метричних показників;
2. Дисципліни, де підсумок визначають за умовними одиницями — балами чи очками;
3. Види спорту, у яких результативність встановлюється за кінцевим ігровим ефектом або за перевагою, вираженою в очках, набраних у змінних ситуаціях;
4. Комплексні види, де поєднуються різні способи оцінювання.

У трьох із зазначених груп вагому роль відіграє суддівське рішення. Саме тому підсумковий результат у таких дисциплінах значною мірою залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних дій арбітрів. Суддівські помилки в

цьому випадку можуть мати суттєві наслідки для спортивної кар'єри учасників.

Об'єкт дослідження – професійна діяльність футбольних арбітрів.

Предмет дослідження – модельні характеристики та показники, що відображають особливості діяльності арбітрів у футболі.

Новизна дослідження: доповнено програму тестів для більш ефективного визначення модельних характеристик професійної діяльності футбольного арбітра.

Практична значущість роботи полягає у можливості використання отриманих результатів та розроблених рекомендацій у системі початкової підготовки футбольних суддів, що сприятиме підвищенню ефективності їх фахового становлення.

Для реалізації поставленої мети дослідження було застосовано такі **методи:**

1. Аналіз та узагальнення науково-методичної літератури;
2. Педагогічне спостереження за діяльністю футбольних арбітрів;
3. Метод експертних оцінок для визначення значущих характеристик суддівської роботи;
4. Методи математичної статистики для обробки та інтерпретації отриманих результатів.

Зв'язок дослідження з науковими чи практичними завданнями, планами, програмами. Робота виконана згідно ініціативної теми НДР у галузі фізичної культури та спорту Харківської державної академії фізичної культури на 2023-2028 рр. “Оптимізація навчально-тренувального процесу у футболі” номер держреєстрації 0123U105317.

Особистий внесок магістранта. Особистий внесок полягає у визначенні напрямку дослідження, постановці мети та завдань дослідження, його організації та проведенні, у виконанні основного обсягу теоретичної роботи, аналізі та узагальненні результатів роботи.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи – виступ із доповіддю про результати, які були отримані у ході виконання дослідницької роботи на засіданнях кафедри футболу та хокею Харківської державної академії фізичної культури.

Публікації – основні результати дослідження викладено у збірнику наукових праць Харківської державної академії фізичної культури.

Структура роботи

Робота складається зі вступу, трьох розділів, виводів, практичних рекомендацій та списку використаних джерел. Робота викладена на 83 сторінках машинописного тексту, включає 6 таблиць і 3 рисунків. Список літератури містить 62 джерел.

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРБІТРІВ У СИСТЕМІ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

1.1. Арбітраж як ключовий чинник результативності змагального процесу.

У сучасному суспільстві спорт займає особливе місце і робить наше життя багатше і змістовніше. Він дає нам здоров'я, радість спілкування, сприяє фізичному і духовному розвитку, вчить співпереживати, допомагає знімати стресові стани, укріплює нервову систему, приносить не тільки негативні, але і позитивні емоції. Численні змагання у спортивних іграх мають істотне значення в залученні до регулярних занять фізичною культурою і спортом дітей, підлітків і молодих людей.

У сучасному розумінні «спорт» – це соціальне явище, явище культури людства, котре має свої духовні і матеріальні цінності.

Спорт є об'єктом масового споживання: кількість глядачів масових спортивних заходів коливається від кількох десятків тисяч які безпосередньо присутні на спортивному заході та до кількох мільярдів біля телеекранів, що включає практично всі країни світу. Аналогів цьому немає ні в одній сфері людської діяльності. Тому спорт має велике гуманістична значення для суспільства. Келлер В. С., Платонов В. М.

Популярність спорту, непередбачуваність спортивних результатів, естетичність змагань, дають поживу комерційній діяльності: розігруються спортивні лотереї, діють тоталізатори, використовує спортивні програми з комерційною та рекламною метою телебачення. Це в свою чергу, приводить до створення нових систем проведення змагань та визначення переможців. [14].

Найбільш часто зустрічаються такі способи проведення змагань: коловий, вибірково-коловий, спосіб прямого вибування, змішаний. Вибір того чи іншого способу проведення змагань залежить від виду спорту і традицій проведення в цьому виді; цілей змагань; кількості учасників і місця проведення; можливостей суддівської колегії і часу, відведеного на проведення змагань; традицій місця

проведення змагань тощо. Цей перелік визначений визначається «Положеннями про змагання» і правилами виду спорту, суддівством.

Види спорту за способом визначення загального результату можуть бути розділені на чотири групи:

1. види з об'єктивно метрично вимірюваним результатом;
2. види, в яких результат вимірюється умовними одиницями (балами, очками), які присуджуються за виконання обумовленої програми змагань;
3. види, в яких спортивний результат визначається кінцевим ефектом або перевагою в умовних одиницях (очках) за виконання дій у варіативних ситуаціях;
4. комплексні види.

Розглянуто особливості визначення спортивного результату в видах спорту вказаних груп. До першої групи належать види спорту, в яких результат вимірюється за часом, відстанню, масою снаряду, точністю виконання дій. (Платонов В.Н., 2020).

Дана група включає види спорту двох різновидів:

а) види спорту з відносно постійними умовами змагальної діяльності: легка атлетика, плавання, важка атлетика, велосипедний спорт (трек), стрілецький спорт тощо; змагання з цих видів спорту проходять на стандартних спортивних аренах, на стадіонах, в басейнах, залах, тирах;

б) види спорту зі змінними умовами проведення змагань: лижний, гірськолижний, парусний, велосипедний (шосе) та ін., для яких існує постійна змінність профілю трас та умов.

Особливість змагальної діяльності в даній групі видів спорту полягає в тому, що спортсмен попередньо знає об'єктивний рівень своїх результатів і результатів майбутніх суперників. Ці знання (навіть приблизні) дають змогу більш конкретно планувати тактику змагальної діяльності[44] До другої групи належать види спорту, в яких результат визначається суддями суб'єктивно в умовних одиницях за зовнішнім враженням про точність, складність та красу виконання спортивних вправ. До цієї групи належать:

а) спортивна та художня гімнастика, акробатика, стрибки в воду, синхронне плавання тощо.

б) стрибки на лижах з трампліну, фігурне катання на ковзанах тощо.

У стрибках на лижах з трампліну остаточний результат залежить як від дальності польоту, так і від оцінки його краси. У фігурному катанні результат визначається як оцінками в очках техніки, артистизму виконання вправ, так і сумою зайнятих спортсменом місць, що присуджують судді за загальним враженням про виступ спортсмена в окремих видах змагань. [42]

Третя група представлена трьома підгрупами:

а) види спорту, в яких результат визначається досягнутим кінцевим ефектом за певним, лімітованим правилами змагань час, який має бути повністю виконаний (футбол, хокей, баскетбол, гандбол тощо);

б) боротьба, бокс, фехтування – види, в яких, незважаючи на лімітований правилами час змагального поєдинку, можливе прискорене досягнення перемоги в двох варіантах:

1- виконання дії, яка дає так звану «чисту» перемогу (нокаут в боксі, туше в боротьбі).

2-досягнення перемоги при виграші певної кількості очок раніше вичерпання обумовленого правилами ліміту часу (фехтування)

в) види спорту, в яких перемога визначається лімітованим кінцевим ефектом, але змагання не обмежені часом їх проведення (теніс, настільний теніс, волейбол, тощо). [17]

Четверта група об'єднує комплексні види спорту – сучасне п'ятиборство, біатлон, лижне двоборство, легкоатлетичне десятиборство тощо.

Особливістю змагальної діяльності в цих видах спорту є можливість компенсаторної взаємодії та впливу на кінцевий результат включених в даний комплекс дисциплін. Вона потребує врахування як особливостей кожної окремої спортивної дисципліни, так і своєрідного обліку позитивних та негативних факторів, що впливають з особливостей комплексу, індивідуальних переваг в тій чи іншій змагальній вправі. Особливо

специфічним в цьому відношенні є біатлон (тріатлон та ін.), а одночасно або послідовно, що ускладнює змагальну діяльність спортсмена[43].

У видах спорту, в яких результат може бути визначений за часом, відстанню, і т. п. (плавання, легка атлетика, стрільба та інші.), вплив суб'єктивних оцінок суддів на кінцевий результат невеликий. Однак у ігрових важко координаційних видах, спортивних єдиноборствах, суб'єктивна оцінка суддів, їхня здатність приймати рішення до суворого співвідношення з правилами виявляється вирішальним для об'єктивного розподілу завойованих місць В.Н. Платонов.

Системо утворюючим фактором спорту є спортивні змагання обумовлені специфічною діяльністю спортсменів, системо утворюючим фактором якої є спортивний результат.

Спортивні змагання регламентуються правилами, специфічними для кожного виду спорту. Правила змагань визначають: організацію змагань у даному виді спорту, види змагань і способи їх проведення; особливості місць змагань інвентарю й обладнання; склад суддівської колегії та її обов'язки; правила суддівства; правила поведінки та дій учасників тощо [30].

У правилах змагань можна виділити дві групи регламентації дій спортсменів за часом і простором:

а) пункти правил, що об'єктивно характеризують параметри, які вимірюються в ході змагань: час гри, бою, поединку; час виходу на поміст, доріжку, сектор; перерви тощо.

б) пункти правил, що характеризуються суб'єктивними визначеннями судді;

- в об'єктивних величинах: тривалість тайму (футбол), правила 3, 5,10с (баскетбол) тощо.

- в суб'єктивних параметрах: висота підкидання м'яча (при розігруванні), відстань до суперника при виконанні штрафних ударів тощо.

Дотримання правил змагань спортсменами та суддями має велике виховне значення, тому що судді стежать за дотриманням правила визначають

норми поведінки спортсменів в спортивній боротьбі, вміщують перелік заборонених дій. Правила змагань впливають на розвиток техніки і тактики виду спорту і, як наслідок, на вдосконалення методики тренування спортсменів. [53]

З усієї сукупності структурних складових спортивного видовища, детального розгляду і аналізу потребує суддівство змагань.

Так як і інші людські діяльності, суддівство змагань несе в собі визначену частку суб'єктивізму. Інколи спостерігаються факти явного, визначеного суб'єктивного суддівства змагань. Це особливо стосується суддівства міжнародних змагань суддями, котрі у своєму відношенні до спорту виходять з політичних, ідеологічних, комерційних поглядів. І якщо проблема суб'єктивізму суддівства у видах спорту з метричним способом визначення результату (перша група) стоїть не так гостро як, у видах спорту в яких результат визначається суддями в умовних одиницях (друга група) і за кінцевим ефектом (третья група) вона може стати головною, визначальною не тільки результату одних стартів а й усього чемпіонату.

Стрімкий розвиток сучасного спорту, і зокрема спортивних ігор, накладає серйозну відповідальність на спортивних суддів, перш за все у плані виховання гравців, тренерів, офіційних осіб і глядачів. При цьому слід пам'ятати, що спортивні судді - спочатку вихователі, а вже потім арбітри конкретного поєдинку. Вони зобов'язані щепити гравцям відчуття пошани: до своїх товаришів по команді, суперникам, організаторам, суддям і глядачам. Як підкреслюють М. А. Давидов і Я. А. Грінбергас, судді – це вихователі, які своїми діями на полі покликані чітко, кваліфіковано і об'єктивно оцінювати вчинки і ігрові дії спортсменів. Робота спортивних суддів – клопітлива і відповідальна. Суддівський авторитет не сформовується в наказовому порядку, а завойовується об'єктивністю, сумлінністю і хорошою працездатністю самих суддів. Судді - перші помічники гравців на шляху досягнення висот в спорті - помічники вірні і справедливі [16, 32].

Уболівальників в даний час привертає те, що спортивні ігри, як правило, несуть атакуючу ідею. Разом з тим спортивні ігри відносяться до видів спорту з так званою конфліктною діяльністю, з цієї причини майстерність арбітрів повинна знаходитися на рівні майстерності гравців для того, щоб дати можливість глядачам побачити максимум краси гри при мінімумі травматизму. Покращуючи якість суддівства, судді не тільки працюють над підвищенням свого авторитету, але і сприяють основній справі - зростанню майстерності гравців, підняттю у широких мас інтересу до спорту і його популяризації. Судді зобов'язані зробити все від них залежне, для того, щоб змагання були видовищами і проходили в істинно спортивному дусі, якими б не були важливі їх результати. При цьому одне з головних завдань арбітрів - зберегти здоров'я гравців в ході матчу. У такому спортивному заході правила гри дають повну гарантію справедливості самого змагання. Спортсмени, тренери, офіційні особи, природно, чекають від суддів єдиного трактування правил гри.

Проте судді міжнародної категорії по різних видах спортивних ігор (Тофік Бахрамов - футбол, Михайло Давидов - баскетбол, Володимир Кияшко - гандбол, Іван Голянський - волейбол) визнають, що зробити це нелегко. До будь-яких спортивних змагань арбітри серйозно готуються. Їх прямий обов'язок - добре знати правила змагань, коментарі, що діють, до них і все подальші зміни, що стосуються питань суддівства, а також положення про змагання. Знання теоретичних аспектів - ще не головне, важливо на практиці застосовувати існуючі правила. Разом з тим тільки постійне тренування дозволяє суддям різних категорій проводити змагання на високому професійному рівні. Серйозні помилки навіть у досвідчених суддів трапляються за відсутності постійної практичної роботи, тому теоретичні знання необхідно постійно "шліфувати" на практиці. Для успішного вирішення завдань, що стоять перед арбітрами, важливий виховний аспект.

Слід пам'ятати, що судді завжди готові фізично витримувати навантаження будь-якого, навіть самого напруженого матчу. Фізична

готовність арбітра, його спортивний вигляд, підтягнутість виховують як гравців, так і глядачів.

Про їх досвід, готовності і упевненості в собі говорять постава, хода, уміння спілкуватися з тренерами, офіційними особами, гравцями перед грою і в ході змагальної діяльності.

У будь-якому випадку вони завжди ввічливі при спілкуванні з гравцями, тренерами, офіційними особами, обслуговуючим персоналом, глядачами. Зовнішній вигляд арбітра не тільки психологічно впливає, але і виховує, служить прикладом для гравців. У суддівської бригади форма повинна бути абсолютно однаковою, природно, чистою і вигладженою, з акуратно прикріпленою емблемою. Та і повсякденний одяг арбітрів, зачіска, манера триматися в колективі зобов'язані підкреслювати, що це відповідальні люди, готові грамотно і чітко вирішувати серйозне питання: стояти за чистоту спорту і його розвиток, за зростання майстерності гравців і популяризацію спорту, а значить, залучення до занять спортивними іграми ще більшої кількості дітей і молоді. Особливо тактовними арбітри повинні бути з тренерами - в більшості своїй людьми емоційними, такими, що вкладають в свої команди не тільки знання, але і душу. Їх не можна провокувати на конфлікт, навпаки, необхідно старатися з їх допомогою, силою їх авторитету налагодити дисципліну серед гравців в дуже жорстких, а деколи і грубих поєдинках, з метою уникнення травматизму в грі і підвищення видовища спортивного поєдинку.

Спортивні федерації по ігрових видах спорту дуже стурбовані тим, що останнім часом гравці команд часто діють не просто жорстко або над жорстокістю, а грубо, за принципом: для досягнення мети всі засоби хороші. Тому в сучасному спорті, де гроші часто мають першочергове значення, роль суддів як вихователів зростає, і вони зобов'язані направляти гру в нормальне русло. Досвідчені судді (Михайло Грігор'єв - баскетбол, Олексій Спірін - футбол, Юрій Таранухін - гандбол), як правило, до гри попереджають, як тренерів, так і капітанів граючих команд про неприпустимість грубо грати і

нешанобливо відноситися до суперника. Для спортивних суддів головне - профілактика порушень.

На думку [13, 16, 38 та інш.], важливим виховним моментом для успішного вирішення проблеми підняття авторитету спорту слід рахувати наявність хороших взаємин між суддівською бригадою і керівництвом команд. Особові якості суддів, їх сміливість, об'єктивність, глибокі знання правил гри і методики суддівства, їх тактовність, вихованість не тільки стають вирішальним чинником підвищення видовища змагань, але і мають величезне виховне значення для всіх сторін, що беруть участь в змаганні (як граючих команд, тренерів, офіційних осіб, так і глядачів). Судді - це в першу чергу педагоги, вихователі. Спорту потрібні арбітри, не сліпо виконуючі правила, а що засвоїли їх фундаментальні положення, що думають на спортивному майданчику, творчі і такі, що уміють оперативно і глибоко аналізувати найскладніші ситуації, що створюються в ході матчу.

Спортивних суддів відрізняють принциповість, чесність, організованість і висока дисципліна. Арбітри не мають права бути формалістами, простими фіксаторами порушень, разом з цим зайва імпровізація в суддівстві недопустима. Вони перш за все повинні бути керівниками гри і вихователями в діях гравців, чітко орієнтуючись в мотивації їх вчинків. Спортивні судді своїми позитивними прикладами сприяють вихованню двох протилежних сторін і глядачів [32, 16]. Якщо арбітри не справляються з веденням гри, вони, як правило, виносять багато попереджень, видаляють гравців, але це мало виховує спортсменів і значно знижує авторитет, що виносяться, втрачаються видовище гри і інтерес до неї. В цьому випадку, як підкреслюють [18, 32, 36], втрачається нитка управління спортивним змаганням.

Правильна організація змагань і професійні якості суддівства - важливі чинники збільшення виховної ролі спорту, оскільки на сучасному етапі між суддівським корпусом, тренерами, спортсменами і уболівальниками виникають неадекватні взаємодії і відносини.

Як відомо, судді на майданчику - перш за все педагоги-вихователі, вони терплячі, спокійні, люблять свою справу і своїх підопічних. Викликає пошану їх поведінка: скромність, чуйність, ввічливість і вимогливість. Величезні повноваження, дані арбітрам на спортивній арені, треба уміти використовувати по-доброму, не бравуючи, застосовуючи їх справедливо і коректно. Судді звертаються до спортсменів, тренерів, обслуговуючого персоналу тільки у ввічливій формі. Спокій і витримка арбітрів виховують у гравців ці ж якості.

1.2. Особливості професійної діяльності спортивних суддів у командних ігрових видах спорту

Аналізу і порівняння характеристики діяльності суддів у ігрових видах спорту включений нами з метою порівняння видів спорту, що вони входять до однієї групи за визначенням результату (види, в яких спортивний результат визначається кінцевим ефектом або перевагою в умовних одиницях (очках) за виконання дій у варіативних ситуаціях). Нашою метою є продемонструвати що футбол на рівні з іншими командними ігровими видами спорту є складним для суддівства. Проте, враховуючи особливості цього виду спорту порівняно з іншими ігровими видами спорту якість суддівства відіграє важливу роль при визначенні кінцевого результату гри. Так, для прикладу, у волейболі діяльність суддів описана у офіційних правилах змагань.

Суддівська бригада матчу складається з офіційних осіб: - перший суддя; - другий суддя; секретар; - чотири (два) лінійних судді[16].

Перший суддя виконує свої обов'язки, сидячи або стоячи на суддівській вишці, яка розташована біля одного з кінців сітки. Рівень його очей повинен бути приблизно на рівні 50 см над сіткою. Перший суддя керує матчем від початку до кінця. Він/вона керує бригадою та членами команд [17].

Під час матчу рішення першого судді є остаточним. Він має право переглянути рішення інших членів суддівської бригади, якщо помітив, що вони є помилковими. Перший суддя може, навіть, замінити члена суддівської бригади, який виконує свої обов'язки неналежним чином. Він має право

вирішувати будь - які питання стосовно гри, включаючи й ті, які не передбачені Правилами. Перший суддя несе відповідальність за визначення до і після матчу, чи відповідають ігровим вимогам обладнання ігрової зони та умови. Наприкінці матчу він перевіряє протокол і підписує його.

Другий суддя виконує свої обов'язки, стоячи за межами ігрового біля стійки на протилежному боці обличчям до першого судді. Він є помічником першого судді, але також має свою власну сферу повноважень. Якщо перший суддя виявляється не в змозі продовжувати свою роботу, другий суддя може замінити першого суддю. Другий суддя може без свистка також показувати помилки, які не входять до сфери його/її повноважень, але не може наполягати на їх прийнятті першим суддею. Він контролює роботу секретаря. Другий суддя спостерігає за членами команд, що знаходяться на лавці, в зонах розминки, і повідомляє про їх неправильну поведінку першому судді. Він дозволяє перерви контролює їх кількість, тривалість, кількість замін, використаних кожною командою. Другий суддя контролює стан підлоги, головним чином у передній зоні, перевіряє під час матчу відповідність м'ячів вимогам регламенту. [40]

Секретар виконує свої обов'язки, сидячи за столиком секретаря на протилежній стороні майданчика обличчям до першого судді. Він веде протокол відповідно до Правил при взаємодії з другим суддею. Він використовує дзвінок або інший звуковий пристрій для подачі сигналу суддям згідно зі своїми обов'язками. Після матчу підписавши протокол сам, збирає підписи капітанів команд, а потім – суддів.

Лінійні судді, якщо використовуються тільки двоє, вони стоять по кутах майданчика праворуч кожного судді по діагоналі в 1-2 метрах від кутів.

Кожен з них контролює бокову і лицьову лінії зі свого боку. Для Світових і офіційних змагань ФІВБ наявність 4-х лінійних суддів обов'язкова. Вони стоять у вільній зоні в 1-3 м від кожного кута майданчика на уявному продовженні лінії, яку вони контролюють. Вони виконують свої обов'язки за допомогою прапорців (40×40 см) [17].

Виходячи з даних, вивченої нами науково-методичної літератури про проблему суддівства у волейболі. було встановлено, що найбільшою вагомістю і значущістю при виконанні суддівських дій користуються такі суб'єктивні чинники як:

1. Теоретична підготовка, знання правил гри і сучасного стану волейболу, як основа розуміння гри для якісного суддівства (100%).

2. Практична підготовка, як знання техніко-тактичних особливостей прийомів гри і їх об'єктивна оцінка (100%).

3. Досвід суддівства (80%), як чинник стабільності в оцінці складних ситуацій в процесі гри.

4. Відповідальність, як формування зобов'язання перед учасниками гри за якість суддівства (56%).

5. Об'єктивність і порядність, існуюче незалежно від учасників гри, як рівне відношення до усього ігрового процесу (80%).

6. Прогнозувати можливі конфліктні ситуації, техніко-тактичні помилки, поведінку гравців і тренерів (79%).

7. Спеціальні здібності (100%).

Але слід виділити психологічні процеси і властивості особистості в сукупності із спеціальними здібностями, як найбільш складні для оцінки якості:

8. Психічні процеси і властивості особистості (94.5%):

- зорові відчуття - 98%;
- сприйняття руху - 87%;
- сприйняття простору - 86%;
- стійкість уваги - 84%;
- об'єм уваги - 65%;
- інтенсивність уваги - 76%;
- коливання уваги - 56%;
- оперативне мислення (аналіз - 85%, порівняння об'єктів - 80%,
- узагальнення - 70%, конкретизація-60 %).

На відміну від волейболу рівень і напрямок розвитку баскетболу, як і інших видів спорту, в значній мірі залежить від якості суддівства, які безпосередньо впливають на ріст техніко-тактичних дій баскетболістів [23]

У баскетболі суддями є: Старший суддя і Суддя, їм допомагають Судді за столиком і Комісар, якщо він присутній. Додатково існуючі структури ФІБА такі як Зональна комісія чи Національні Федерації мають право використовувати систему суддівства 3-ма Суддями, тобто Старший суддя і два Судді. Суддями за столиком є Секретар, помічник секретаря, секундометрист і оператор 24 секунд. Може бути присутнім комісар, він повинен сидіти між секундометристом і секретарем. Його обов'язками під час гри є організація успішної роботи Суддів за столиком, надання допомоги Старшому судді й Судді в нормальному проведенні гри [20].

Особливостями діяльності суддів у гандболі є парне суддівство. При парному суддівстві, прийнятому зараз в світі, судді за звичай розміщуються по діагоналі один від одного. Один з них знаходиться за лицевою лінією біля стійки воріт, бажано як у мого ближче до неї, але щоб вона не заважала йому стежити за протилежною стороною, Другий суддя розміщується по діагоналі від першого, перетнувши на $\frac{1}{2}$ половини майданчика, і по мірі необхідності переміщається по лінії вільних кидків. Він не зобов'язаний стояти, а весь час займати таку позицію, щоб добре бачити всі переміщення гравців, їхню боротьбу за м'яч та рух самого м'яча. Суддя який в цей момент знаходиться на ігровому майданчику називається суддя в полі, а суддя що зайняв позицію біля воріт, - суддя біля воріт [24].

При парному суддівстві два судді несуть однакову відповідальність за подіями на майданчику. Однак в залежності від їхнього місця розміщення в даний момент вони розподіляють свої обов'язки між собою. Зазвичай суддя в полі спостерігає за грою, яка відбувається на майданчику в зоні до лінії воротарського майданчика. Він фіксує всі порушення правил гри як і захисниками так і нападниками. Суддя поблизу воріт спостерігає за боротьбою, яка відбувається безпосередньо поблизу або на лінії воротарського майданчика,

фіксує заступи в неї нападниками і захисниками, правильної і чистої гри при безпосередній атаці на ворота нападниками, так як суддя в полі за гравцями того може не бачити. Але це не виключає фіксування порушення правил гри будь яким з суддів, в будь якій точці майданчика, якщо він то бачив [31].

При взятті воріт, коли м'яч повністю перетне своєю поверхнею лінію воріт, суддя біля воріт кидає погляд на суддю в полі, і якщо він підняв руки до гори підтверджує, що з його сторони жодних претензій до гравців немає, подає два свистка про взяття воріт і підняту до гори руку направляє на центр майданчика. Потрібно підкреслити що суддя у полі не фіксує взяття воріт, а підтверджує судді біля воріт що порушень правил в цей момент не було в полі його зору.

На початку гри головним суддеюзначається на дану гру суддя який в листі призначення суддів на гру вказаний першим. Періодично приблизно кожні 5 хвилин, судді міняються сторонами майданчика. Це робиться для того щоб один і той ж суддя судив захист команди не більше 5 хвилин і не звикав до дій гравців лінії оборони, а також щоб гравці не вважали що суддя упереджено ставиться до них. При постійній зміні сторін обидва судді рівною мірою судять і напад і захист кожної з команд.

По закінченню гри судді перевіряють правильність заповнення протоколів, роблять потрібні записи і підписують протоколи. Тільки після цієї процедури вони мають право залишити ігровий майданчик. На підставі результатів педагогічного спостереження встановлено, що під час гри між чоловічими командами загальна тривалість суддівства однієї гри становить $4324,8 \pm 185,84$ с. (72хв. 4,8 с.), а чистий час суддівства однієї гри становить $3157,4 \pm 57,23$ с. (52хв. 37,4 с.). Аналіз структури рухової активності суддів показав, що впродовж однієї гри суддя переміщується бігом – $668,9 \pm 5,41$ с. (15,5%), ходьбою – $1957,5 \pm 7,25$ с. (45,2%) і перебуває на місці $1698,4 \pm 8,18$ с. (39,3%).

У гандболі суддя під час гри в середньому долає відстань 3200 ± 254 м, переміщуючись ходьбою, бігом, бігом спиною вперед, приставним кроком. В

залежності від ігрової ситуації тривалість одного переміщення може коливатись від 1 до 40м. Результати дослідження показали що в продовж однієї гри суддя переміщується бігом (15,5%), ходьбою (45,2%), перебуває на місці (35,4%) [25].

1.3. Основні функції, обов'язки та особливості рухової активності футбольних арбітрів

Сучасному шанувальнику футболу важко уявити собі матч без арбітра. Арбітру, і тільки йому одному, надано право приймати рішення в кульмінаційні моменти футбольного поєдинку, рішення про взяття воріт.

Суддівство, як і інша людська діяльність, повинна відповідати певним критеріям.

У сучасному футболі роль арбітра дуже складна і відповідальна. В грі бере участь велика кількість протидіючих суперників, вона характеризується різноманітністю ситуацій, великими розмірами поля і складними правилами гри. Якщо ж прийняти до уваги широку популярність футболу, велику глядацьку аудиторію, то його слід віднести до найбільш важкого для суддівства виду спорту.

Складність і відповідальність суддівства футбольних зустрічей підвищується у зв'язку із збільшенням напруженості єдиноборств, все частішими випадками грубої гри, особливо в міжнародних офіційних зустрічах [11].

Змагання проводить арбітр, повноваження якого починаються з моменту виходу на футбольне поле. Рішення арбітра, що стосується гри, є остаточним. **Обов'язки арбітра у футболі**

1. Чітко виконувати всі параграфи правил гри.
2. Не застосовувати покарання на користь тих, хто винен.
3. Стежити за часом гри, а після закінчення матчу заповнювати рапорт.

4. Зупиняти гру, якщо порушено правила, зупиняти або закінчувати її після закінчення часу, за несприятливих атмосферних умов, у разі втручання глядачів, в інших важливих випадках, зафіксованих у правилах і положеннях

5. Стежити щоб під час гри на футбольному полі сторонні особи були тільки в окремих випадках.

6. Попереджати або усувати з поля гравців які неспортивно себе поведуть: діють дуже грубо або вживають нецензурні вислови щодо арбітра і його асистентів, глядачів, та ін.

7. Попереджати гравця який б'є по м'ячу після свистка арбітра.

8. Стежити щоб м'яч відповідав вимогам правил.

Одяг арбітра: сорочка, гетри, труси або короткі штани і бутси. Під час гр. арбітр на полі взаємодіє з своїми асистентами.

Арбітр матчу зобов'язаний прибути на місце змагань за 1 годину до початку гри, щоб:

1. визначити придатність поля до гри;
2. перевірити склади команд; 24
3. відібрати м'ячі для гри;
4. перевірити листи-заявки, карточки футболістів (вони подаються арбітрові до початку матчу);
5. перевірити взуття та екіпіровку футболістів;
6. зреагувати на порушення керівників команд;
7. провести перед матчеву нараду з своїми асистентами де він розподіляє обов'язки між собою.

Арбітр який розпочав гру має її і завершити. Заміна арбітра можлива лише при непередбачуваних обставинах (погіршення стану здоров'я, травма, та ін.)

Якщо арбітр з якоїсь причини не прибув на змагання, його замінює один із асистентів або один із присутніх на стадіоні арбітрів котрий допущений Федерацією футболу до обслуговування ігор такого рівня. Після закінчення матчу арбітр оформляє рапорт змагань де він вносить всю інформацію про

проведення змагань. Рапорт підписується арбітром, представниками команд, лікарями які були присутні на грі [48]

Сучасний футбол з його швидкісним веденням гри, кількістю єдиноборств при ліміті часу і простору вимагають високі вимоги до фізичної підготовленості арбітрів. Він повинен постійно перебувати в безпосередній близькості до ігрових моментів, аби контролювати їх у відповідності з правилами, відвертати можливі конфлікти та тощо. Таким чином, арбітр повинен багато пересуватися і, як правило, у високому темпі [55]

У зв'язку з цим були проведені педагогічні спостереження в іграх чемпіонату України, Кубка України, 2020-2024 років і у відбіркових матчах чемпіонату Європи 2020 року. У матчах які вивчалися, фіксувались такі показники: переміщення арбітра кроком, бігом, ривками і прискореннями протягом матчу, відстань від арбітра до місця фіксації порушення правил. Отримані дані були проаналізовані.

Аналіз рухової діяльності виявив основні компоненти в діяльності футбольного арбітра під час суддівства матчу, що дозволяє будувати навчально-тренувальний процес з урахуванням спеціальної діяльності арбітра.

У спостереженнях 2018-2020 років і тестуванні 2021 року простежується пряма залежність між фізичними даними та рухливою діяльністю в матчі. Так найкращий результат у сумі рухової діяльності (ходьба, біг, ривки, прискорення) зафіксований у арбітра Мельничука – 4416 метрів. Однак неправильно буде вважати, що рухова діяльність арбітра напряду залежить від фізичної підготовленості. Це може бути зумовлено різними факторами: невисокий темп матчу, рахунок гри, погодні умови тощо.

Тенденції до збільшення або зменшення пересування арбітра протягом гри кроком як виду рухової діяльності в чемпіонатах України 2014-2015 років у матчах, що досліджувалися, не простежується. Середній показник залишився практично однаковий – 897 метрів проти – 895. Виходячи з того що переміщення арбітра кроком не найоптимальніший вид рухової активності, кращий результат тут у зарубіжних арбітрів – 790 метрів. Цікаво що полярні

результати у вітчизняних арбітрів Сельменський – 1041 метр, а найменший у Годуляна – 723. Серед зарубіжних арбітрів полярні показники такі: найбільший у Ротлісбергера (Швейцарія) – 978 метрів, найменший у Шелінаса (Франція) – 643.

Пересування арбітра протягом гри бігом як вид пересування є найбільш інформативним у руховій діяльності арбітра. У чемпіонаті України простежується тенденція незначного зменшення пересування арбітра бігом у процентному співвідношенні до суми рухової діяльності – з 62,4 до 58,6. У зарубіжних арбітрів цей показник у наших дослідженнях дорівнює 63,4 відсотка.

У кількісному виявленні середній показник дорівнює: чемпіонат України 2021-2022 років – 2437 метрів, чемпіонат України 2020 року – 2308 метрів, вибіркові матчі чемпіонату Європи та Олімпійських ігор – 2444 метри.

Найбільші показники зафіксовані у арбітра Мельничука – 2701 метр, Годуляна – 2542 метра, серед зарубіжних арбітрів у словака Іхринча – 2525.

Пересування арбітра протягом гри ривками і прискореннями показує, наскільки його фізична підготовка відповідає темпу тої чи іншої гри. У темпових, швидкісних матчах, коли гра проходить з частою зміною напрямку атак, довгими передачами м'яча з флангу на фланг, арбітр повинен проявляти високі швидкісні здібності, долаючи при цьому відстань від 20 до 50 метрів.

Порівнюючи одержані дані, видно, що в порівнянні з показниками 2014-2015 років, цей вид рухової активності збільшився з 14,6 до 18,7 у матчах чемпіонату України. Показники зарубіжних арбітрів 2015 року склали 16,5. Найкращі показники тут у Мельничука – 832 метри, Годуляна – 874 метри. Найкращі результати серед зарубіжних арбітрів продемонстрував Ротлісбергер (Швейцарія) – 978 метрів.

Відстань від арбітра до місця порушення вказує, наскільки арбітр читає гру, передбачає перебіг подій на полі, отже – перебуває ближче до ігрового моменту і може з більшою вірогідністю правильно оцінити характер порушення. Можна зазначити що середній показник у порівнянні з 2019 року

істотно не змінився, збільшився лише на 0,2 метра – з 11,4 до 11,6. Зарубіжні арбітри мають середній показник 12 метрів.

Серед показників відстані від арбітра до місця порушення правил нерідко зустрічаються показники в 1-3 метра, що є оптимальною відстанню і може вказувати що арбітр добре читає гру.

Результати проведених досліджень показали, що успішність суддівства великою мірою залежить від рухової активності арбітрів, що висуває адекватні вимоги до їхньої фізичної підготовленості і вмілому використанню різних видів рухової діяльності на практиці [41].

Провівши аналіз науково методичної літератури нами визначено такі основні компоненти в підготовці арбітрів у футболі:

Таблиця 1.1

Компоненти підготовки арбітра у футболі

№	Види підготовки	Сума місць
1	Теоретична підготовка;	1.83
2	Фізична підготовка	3.44
3	Технічна підготовка	3.67
4	Психологічна підготовка	4.78
5	Морально-вольова підготовка	6.28
6	Ігрова підготовка	6.33
7	Тактична підготовка	6.55
8	Риси характеру	6.55
9	Інтелектуальна підготовка	6.61
10	Педагогічні здібності	8.39

Розподіл місць (рангів) напрямів спеціальної підготовки і особистих характеристик футбольних арбітрів. На представленій таблиці 1.1 видно, що пріоритетним аспектом (сума місць 1,83), на думку арбітрів, є теоретична підготовка; фізична і технічна підготовка мають близькі значення (сума місць 3,44 і 3,67 відповідно). На подальших місцях знаходяться морально-вольова підготовка (4,78). Психологічна, ігрова і тактична підготовка мають займають приблизно рівні положення (суми набраних місць 6,28, 6,55, 6,55 відповідно).

Особливості особи і педагогічні здібності початкуючими арбітрами оцінюється на рівні вище згаданих видів підготовки, але найменшу значущість

отримав показник, що відображає рівень освіти і інтелект судді (сума місць 8,39).

Цілісну картину різних видів спеціальної підготовки футбольних арбітрів зображено на таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні сторони підготовки арбітрів з футболу

Теоретична	Технічна	Фізична		Психологічна	Тактична
основи теорії і методики фіз. культ, анатомія фізіологія психологія; Вивчення правил гри у футболі. теорія і методика футболу	Переміщення; робота зі свистком; робота з прапорцем (для асистентів арбітра)	ЗФП Комплексний розвиток усіх рухових якостей; покращення показників фізичної підготовленості	СФП Пріоритетний розвиток витривалості, швидкості, спеціальних якостей футбольних арбітрів.	Морально - вольова підготовка; Управління грою; формування особистісних якостей	Застосування усіх отриманих знань і вмінь для досягнення максимального якісного суддівства у кожному конкретному поєдинку.

Теоретична підготовка. У розробленій програмі визначений зміст теоретичної підготовки і послідовного освоєння матеріалу у формі самостійних і групових лекційних і семінарських занять. Під теоретичною підготовкою слід розуміти систему знань необхідних для суддівства змагань з футболу.

Арбітру потрібно удосконалювати свої інтелектуальні здібності, необхідні при проведенні змагань з футболу, розуміти об'єктивні закони побудови правил гри, свідомо відноситись до своєї діяльності.

Теоретична підготовка арбітрів розглядається як своєрідна база підвищення надійності і якості суддівства. Теоретичні заняття повинні носити певну цільову направленість – навчити слухачів (арбітрів) використовувати отримані знання на практиці.

Лекції читають арбітрам головним чином на учбово-тренувальних зборах і зібраннях. У них лектор систематично подає теоретичні положення, що стосуються правил гри і методики суддівства, висловлює своє думку, що до

розв'язання тих чи інших моментів. Для проведення лекцій залучаються найбільш досвідчених та підготовлених арбітрів з футболу.

Проводячи семінари з арбітрами мається на меті вивчення різноманітних аспектів правил гри і методики суддівства. В даний час практично нема будь яких офіційних рекомендацій для вдосконалення і поглиблення теоретичних знань арбітрів в процесі їхньої підготовки до футбольного сезону.

Фізична підготовка. Фізична підготовка, складова важливу частину програми підготовки суддів по футболу, направлена на розвиток найважливіших якостей, необхідних для ефективної суддівської діяльності [38].

Підготовчий період футбольного арбітра, як правило, починається на початку січня після 4-6- недільного періоду відпочинку і відновлення. Підготовчий період для футбольного арбітра повинен поділятися на два етапи: 1) Загально підготовчий і 2) Спеціально підготовчий.

Метою загально підготовчого етапу є розвиток загальної фізичної підготовленості. Розвиток аеробної витривалості – є головним завданням в ході цього етапу. Беручи до уваги збільшення ризику травмуватись протягом цієї частини року, необхідно розвивати аеробну витривалість і більшій мірі через збільшення об'єму і тривалості тренування. Ці тренування повинні виконуватись при інтенсивності (70-80% від максимальної). Однак тривалість цих занять не повинна бути тривалою на протязі двох тижнів тренувального плану. Рекомендується що б тривалість перших тренувань була приблизно 20 хв., поступово збільшуючи до 40-50 хвилин. Щоб отримати достатнє навантаження рекомендовано виконувати аеробні тренування з низькою і середньою інтенсивністю два-три рази на тиждень на початку загально підготовчого етапу, поступово збільшувати їх кількість до трьох-чотирьох разів на тиждень. На цій стадії бажано провести програму для розвитку сили у сього тіла. Програма з підготовки арбітрів злегка відрізняється від програми підготовки футболістів і у більшій мірі опирається на запобігання травмування. Однак спільним для арбітрів і футболістів є те що їм необхідно тренуватись практично майже цілий рік.

Для арбітрів силове тренування особливо важлива для того щоб укріпити м'язи спини і черевного пресу, верхнього плечового поясу, а також відкорегувати м'язову нестійкість між м'язами згиначами і розгиначами нижніх кінцівок.

Основними цілями силової підготовки є: запобігання пошкодження, покращення працездатності через збільшення швидкості, покращення самопочуття (гарний вигляд, форма), покращення самовпевненості (відчуття сили), отримання довіри (від глядачів, гравців) завдяки атлетичній зовнішності.

Загально підготовчий етап підготовчого періоду у ідеалі повинен складати повний мезоцикл з тривалістю від двох до чотирьох тижнів (мікроциклів). Структура мікроциклів повинна бути спланована таким чином, що б були достатні періоди відновлення між тренуваннями.

Головним завданням спеціально підготовчого етапу підготовчого періоду – зміщення акценту у бік спеціалізації, перехід від загально фізичних навантажень до спеціальних тренувань [27].

Завдання цього етапу сезонної програми тренування лишаються такі ж (продовжується робота над підвищенням рівня фізичної підготовки), однак тренування стають більш подібні на сам матч. Тому передбачаємо поступове зменшення тривалості тренування, яке супроводжується поступовим збільшенням інтенсивності. Акцент у ході аеробного тренування постійно зміщується від безперервного бігу з низькою і середньою інтенсивністю, до більш інтенсивнішого перервного бігу, що відповідає визначеним фізичним вимогам котрі необхідні для ефективного проведення футбольних матчів.

Частота тренувань повинна складати два-три тренувальні заняття на тиждень.

Враховуючи інтенсивність тренування, як зазначено вище, необхідно відмітити, що мета спеціальних високо інтенсивних тренувань – покращення аеробної роботи з інтенсивністю тренування від 85 до 95% від максимальної з інтервалами, зазвичай складають від 15 хвилин до 15 секунд.

Поряд з аеробними тренуваннями протягом спеціальної роботи, необхідно поступово вводити тренування, направлені на покращення анаеробної витривалості (тренування швидкісної витривалості). Ці тренування включають інтенсивність часто максимальний спринт, завершений неповними періодами відновлення. Тому необхідно, щоб організм був адаптований до втоми, що в свою чергу покращить здатність повторного спринту. Одним із основних фізичних вимог футбольного арбітра є здатність швидко відновлюватись між періодами інтенсивної діяльності.

Інтенсивність цих тренувань мала бути ще вище, ніж та, що була досягнута на протязі високо інтенсивного аеробного тренування.

Тренування на розвиток швидкості у ході спеціально підготовчого етапу повинні змінюватись від швидкісних вправ на прямих відрізках (20-60м) наближеними до рухової діяльності арбітра під час матчу. Близьче до кінця цього етапу тренується спритність, застосовуються пересування зі зміною напрямку руху і техніку бігу.

Спеціально підготовчий етап повинен складати повний мезоцикл тривалістю приблизно шість тижнів. Взірєць підготовки по ходу мезоцикла – це поступове, не стійке підвищення інтенсивності тренувань, так як організм пристосовується до запровадження інтенсивних тренувань. В межах цього мезоциклу тренування повинно стати схожим на сам матч, витрати енергії і рухів під час матчу повинні відповідати витратам під час самих тренувань.

Два заключні мікроцикли спеціально підготовчого етапу можуть називатись передзмагальним етапом. Він проходить як правило, в умовах навчально-тренувальних зборів. На даному етапі акцент робиться на такій фізичній підготовці, котра поступово пересувається у бік підготовки до практичного арбітражу. Це полягає у тому, що у мікроциклі поступово зменшується кількість тренувань, щоб гарантувати оптимальну підготовку у матчі. У цей період арбітр проводять товариські матчі, що замінює одне або два щотижневі тренувальні заняття. Припускається, що інтенсивність при якій проводяться товариські матчі, складає >85% навантаження проти 85-88% при

проведенні офіційних матчів, тому важливо, щоб арбітр мав необхідний баланс між навантаженням і відновленням. Головним завданням підготовки арбітра є його готовність для проведення майбутніх матчів у сезоні [5, 41]

Технічна підготовка. Технічна підготовка здійснюється в групах на урочних заняттях. Змістом технічної підготовки було вироблення і закріплення специфічних навиків і прийомів; характерних при виконанні суддівської діяльності [13].

Психологічна підготовка. Стан психологічної готовності арбітра до проведення змагань формується в процесі комплексного впливу великої кількості факторів, типових для суддівської діяльності [37].

Одним із слабких місць у психологічній підготовці арбітра є емоційна напруга, яка характеризується тимчасовим зниженням стійкості психічних і психомоторних процесів, що в свою чергу супроводжуються різними досить явними вегетативними реакціями і зовнішнім проявом емоцій. Емоційна напруга виникає і розвивається в результаті впливу різних факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, тобто потужним впливом на емоційно-вольову, психологічну, соматичну сфери, що супроводжуються різними емоційними реакціями, переживаннями, Швидкість і ступінь розвитку у арбітра напруги переважно визначається індивідуальними психічними особливостями, зокрема – рівнем емоційної стійкості тривожності особи як здатності протистояти емоційним впливам, ставленням арбітра до цих впливів і його функціональним станом. Напруженість варто відрізнити від емоційного збудження, яке характеризується відносно пасивною реакцією на емоційний вплив [15].

У виборі і застосуванні засобів регуляції емоційних станів велике значення має правильний облік індивідуальних особливостей арбітра. У зв'язку з цим виникає необхідність виявити основні види емоційних напружень, які негативно впливають на стан готовності арбітра до проведення гри. Ним можуть бути:

а) сенсорні, емоційні напруги – найчастіше мають якість емоційної втоми, проявляються у формі демонстративної роздратованості, у вигляді гнітючості;

б) залишкові напруги, пов'язані з неповною розрядженістю після попереднього суддівства або проведенням, але неправильно побудованим тренуванням, тощо. Подібні напруги можуть бути прихованими, коли арбітр сам не в змозі пояснити присутність зайвої психічної напруженості;

в) напруження соціального характеру. Вони виникають у результаті неправильно побудованого побуту. Через конфліктні ситуації в суддівській асоціації. В бригаді арбітрів, з керівниками команд, тощо. Ці напруження мають характер стійких станів, які вирізняють настрій арбітрів перед матчем [42].

Зовнішньо напруженість проявляється [50]:

а) емоційні реакції в міміці;

б) різноманітні вирази зливих рухів (натоміміка);

в) прояви скутості, як показник розвитку невимушеної напруги м'язів;

г) прояви тремору рук, ніг, м'язів обличчя;

д) почервоніння шкіри (особливо – плямами) обличчя або ж поблідіння;

е) вирази зливих невимушених рухів очима (рухливі зрачки), розширення або звуження зрачків;

є) поява «гусячої шкіри»

ж) зміни у фонації та артикуляції мови;

з) підвищення частоти пульсу, а також зміна ритмічності пульсових скорочень;

і) зміна ритму дихання.

Дослідження специфіки перед ігрових станів з'ясувало, що негативний стан у арбітрів вищої кваліфікації зустрічається досить часто. При суддівстві ігор у стані психічної готовності відносна помилка склала 5.9 помилки (на підставі 107 ігор, що вивчалися). З них по результативних помилках – 0, по суттєвих – 0.6, по дрібних – 5.3 помилки. При суддівстві ж у стані емоційної напруги відносна помилка складає 8.9. При цьому по результативних – 1.0, по

суттєвих – 2.2, по дрібних – 5.7. Таким чином, підсумки дослідження свідчать про залежність якості суддівства від передстартових станів судді.

Основні засоби регуляції емоційної напруженості можуть бути розподілені на дві групи – активні і пасивні.

Щоб засвоїти прийоми регулювання емоційних станів, необхідно застосовувати їх неодноразово. Інколи перші спроби прийомів не вдаються. При повторному застосуванні ці прийоми стають більш ефективними, оскільки виробляється і закріплюється певний умовно - рефлексорний зв'язок.

Пропонуючи певні прийоми саморегулювання емоційних станів, варто зазначити, що не існує стандартних прийомів, готових на всі випадки, однак це не означає. Що вибір прийому випадковий, безпідставний. Прийоми саморегуляції емоційних станів, що пропонуються, визначені суттєвими якостями, які характерні для всіх емоцій.

До активних засобів варто віднести:

1. Окремі вправи і комплекси вправ із загальної фізичної підготовки:
 - а) на розслаблення основних груп м'язів;
 - б) дихальні вправи;
 - в) ігрові вправи.
2. Мімічні вправи.
3. Вправи, що потребують інтенсивної розумової діяльності.
4. Засоби психогігієни та елементи автотренінгу.
5. Вправи ідеомоторного тренування.
6. Індивідуалізована розминка перед матчем.
7. Навмисна зміна направленості і змісту уяви і думок.
8. Активізація відчуттів упевненості.

До пасивних засобів відносять фактори, пов'язані з організацією режиму роботи і відпочинку арбітра.

1. Організація оптимального харчування.
2. Фармакологічні засоби.
3. Правильна організація побутових умов.

4. Водні процедури, спеціальні види масажу і самомасажу, баня.

5. Комплекс культурних заходів — перегляд кінофільмів, спектаклів, читання літератури, як спеціальної, так і художньої, музика.

Стан психологічного, а відтак і м'язового напруження заважає не тільки розумовій діяльності арбітрів, але й не дозволяє виконувати рухи з повною ефективністю, що може вплинути на вибір місця і, як наслідок, призвести до неправильно прийнятого рішення.

Для здійснення індивідуального підходу до особи арбітра і вибору дієвих засобів активації його розумової діяльності і функціональних кондицій необхідна як найбільш точна діагностика причини, що викликають надлишкову емоційну напругу.

Ігрова підготовка полягає у вивченні арбітрами особливостей виду спорту, а саме футболу. Використовується практичні заняття на футбольному полі. Ігри на полі допомагають у змагальних умовах вирішувати питання пояснення того або іншого моменту з правил гри. Навіть арбітр високої кваліфікації, сам граючи у футбол, часто з інакшої точки зору, трактує правила гри. На даний момент практичні заняття на полі майже не використовуються. Вивчаються особливості підготовки футболістів а саме техніки виконання ударів, переміщення, фізична та тактична підготовки [1, 2 та інш.].

Інтегральна підготовка. Методика інтегральної підготовки ґрунтувалася на проведенні групових занять, що характеризуються багатократним виконанням завдань.

Висновки до 1 розділу

1. У процесі спортивних змагань застосовують чотири основні підходи до визначення результативності. У трьох із них ключову роль відіграє робота суддівського корпусу, оскільки саме дії арбітрів істотно впливають на об'єктивність оцінювання та загальну ефективність змагальної діяльності спортсменів.

2. Професійна діяльність футбольних арбітрів охоплює низку важливих функціональних обов'язків: точне дотримання усіх положень Правил гри; контроль і фіксацію ігрового часу; складання післяматчевого рапорту; зупинку гри у випадку порушення правил; припинення або завершення матчу у разі завершення відведеного часу, несприятливих погодних умов, втручання глядачів чи інших форс-мажорних обставин, передбачених регламентом. Крім того, суддя має право попереджувати або вилучати гравців, які демонструють неспортивну поведінку, діють надмірно грубо чи використовують неприпустимі висловлювання на адресу арбітрів, глядачів або учасників матчу.

3. Структура діяльності арбітра під час матчу включає комплекс рухових дій, необхідних для якісного контролю ігрової ситуації. Основними елементами є переміщення різної інтенсивності: ходьба, рівномірний біг, прискорення, ривки та швидкі зміни напрямку руху. Саме ці компоненти забезпечують оптимальне розташування судді на полі та ефективність прийняття рішень у динамічних ігрових епізодах.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження

Для проведення дослідження було використано такі методи як:

1. Аналіз та узагальнення науково-методичної літератури;
2. Педагогічне спостереження за діяльністю футбольних арбітрів;
3. Метод експертних оцінок для визначення значущих характеристик суддівської роботи;
4. Методи математичної статистики для обробки та інтерпретації отриманих результатів.

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури дозволив визначити значення діяльності суддів у спорті. Вивчення наукових літературних даних проводилося для оцінки стану проблеми, визначення завдань дослідження і зіставлення наявної інформації з результатами досліджень. Теоретичний аналіз і узагальнення здійснювалися також при оцінці неясних і суперечливих сторін питань, що вивчалися, при постановці проблеми і обґрунтуванні підходів до їх рішення, зіставленні отриманих даних із вже наявними науково-теоретичними положеннями, при формулюванні висновків і пропозицій.

Загальне значення суддівства у футболі Віхрова К. Л. та фізична підготовка футбольних арбітрів Петров В. Д., Абдула А. Б., розвиток професійно важливих психофізіологічних якостей футбольних арбітрів Шибаяев А. В., взаємозв'язок різних сторін підготовленості арбітрів і якості суддівства у футболі Абдула А. В., Ашанин В. С.

За результатами теоретичного аналізу науково-методичної літератури були визначені чинники, які впливають на арбітра під час його професійної діяльності, що у подальшому було включено до бланку експертної оцінки.

Експертна оцінка. Метод експертних оцінок використовується у випадках, коли кількісно не можливо визначити певні види діяльності. Для цього проводиться експертиза.

Експертиза – це оцінка якісних показників шляхом з'ясування думок експертів.

Нами було проведено групову експертизу, де експертам пропонувалось відповісти письмово на запитання, що були включені до бланку опитування.

Бланк експертної оцінки – це лист із запитаннями, на які потрібно дати відповіді в письмовому виді.

Експертиза проводилась у чотири етапи:

1. Складання бланків експертної оцінки. Було проаналізована загальна і спеціальна література, за результатами якої були визначені чинники, які впливають на арбітра під час його професійної діяльності і об'єднані в чотири групи(природні, поведінкові, внутрішні та інші чинники впливу).

2. Підбір експертів – компетентність, кваліфікація, стаж суддівства на основі яких було визначено експертів.

До експертної оцінки були залучені:

1. Шаленко В.В. - національна категорія, вік 69, стаж суддівства 40 років;
2. Абдула А.Б. - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), вік 49, стаж суддівства 25 років;
3. Плужник О.А. - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), вік 51, стаж суддівства 25 років;
4. Петров В.Д.. - міжнародна категорія (інспектор УЕФА), вік 64, стаж суддівства 30 років;
5. Монзуль К.В. - міжнародна категорія (арбітр ФІФА), вік 42, стаж суддівства 19 років;
6. Лисакевич В.В. - - національна категорія, вік 54, стаж суддівства 23 років;
7. Труханов К.В.. - національна категорія, вік 48 років, стаж суддівства 20 років.

3. Бланки експертної оцінки були передані до організаційного підрозділу Федерацію футболу м. Харкова, де в подальшому були роздані експертам.

4. Після повернення заповнених експертами бланків було проведено аналіз результатів експертизи.

Для підтвердження достовірності проведення письмової експертизи необхідно було визначити ступінь узгодженості думок експертів.

Для цього використовується коефіцієнт конкордації.

Визначення ступеню узгодженості експертів за величиною коефіцієнта конкордації проводилось у відповідності з алгоритмом:

Вихідні дані: Приймається, що 7 експертів визначають вагомість впливу груп чинників на професійну діяльність арбітра у футболі.

1 КРОК. Складається таблиця в якій кожен експерт ставить відповідний (ранг) значення впливу від 1 до 9 для кожної групи.

2 КРОК. Розраховується середня сума рангів (x)

3 КРОК. Розраховується відхилення від середньої суми рангів

4 КРОК. Розраховується квадрат відхилення

5 КРОК. Розраховується сума квадратів відхилення

6 КРОК. Розраховується коефіцієнт конкордації

$$W \equiv \frac{12 \cdot S}{m^2 (n^3 - n)}$$

Де: W – коефіцієнт конкордації;

S – Сума квадратних відхилень;

m – Число експертів;

n – Число груп чинників.

7 КРОК. Статистична достовірність коефіцієнта конкордації оцінюється за допомогою X^2 – критерію.

$$X^2 = m(n - 1)W$$

Ступінь свободи $V = n - 1$

8 КРОК. Висновки:

Педагогічне спостереження. У спорті – це цілеспрямоване, планомірне і систематичне сприйняття кількісних чи якісних характеристик явищ, що вивчаються, і здійснюються за допомогою органів сприйняття чи за допомогою

приладів без втручання дослідника в навчально-тренувальний чи змагальний процес.

Спостереження велося за всіма аспектами діяльності арбітра у футболі; за програмою основне або стандартизоване, тому що проводилось за чіткою програмою, а отримані дані фіксувались в заздалегідь розроблених протоколах; за стилем не включене, тому що ми не є учасниками подій і спостерігаємо з боку; за поінформованістю приховане, бо арбітр не знає що за ним ведеться спостереження; за часом безперервне тому що тривалість спостереження відповідає тривалості усього футбольного поєдинку.

Педагогічне спостереження проводилось з метою визначення: рухової діяльності (переміщення кроком, повільним бігом, біг у середньому та швидкому темпі, прискорення, переміщення спиною вперед та приставним кроком) загальна дистанція яку долає арбітр та окрему по різновидах переміщення, скільки часу проводить на місці, скільки часу затрачає на пояснення гравцям, момент коли дає свисток (на місці, переміщуючись кроком та бігом), відстань до ігрового епізоду коли було дано свисток, кількість свистків про порушення правил гри.

Відеоаналіз. Для спостереження за професійною діяльністю арбітра у футболі були використані відеозаписи змагальної діяльності висококваліфікованих футболістів провідних чемпіонатів і міжнародних турнірів з футболу. Серед них: Англійська Прим'єр-ліга, Італійська серія «А», Ліга Чемпіонів. Всього було опрацьовано 10 матчів.

Документальний метод. Документом в соціології називається спеціально створений людиною предмет, який призначений для передачі або зберігання інформації.

Багато сторін фізичного виховання і спорту знаходять своє відображення в різних документах (планах і щоденниках тренувань, протоколах змагань, керівних матеріалах і зведених звітах спортивних організацій, матеріалах інспектування, навчальних планах і програмах, лікарсько-фізкультурних картках і ін.).

У нашому дослідженні використано документальний метод для аналізу програми в підготовці молодих арбітрів з футболу. За способом фіксування інформації документ є друкованим, за типом авторства – суспільний, за статусом – офіційним, за способом отримання – природній, за ступенем близькості до емпіричного матеріалу – повторним, за часом дії – діючим.

Методи математичної статистики. Опрацювання результатів дослідження відбувається на засадах методів математичної статистики.

В ході дослідження цифровий матеріал був отриманий за допомогою шкали інтервалів і шкали порядку. Обробка отриманих даних здійснювалася з використанням широко поширених методів математичної статистики. За допомогою використання програмного забезпечення.

2.2. Організація дослідження

Дослідження було реалізовано у три послідовні етапи.

Перший етап передбачав опрацювання, систематизацію та теоретичне узагальнення наявних відомостей, що стосуються теми кваліфікаційної роботи. Було проведено аналіз науково-методичної літератури та інформаційних джерел, що дало змогу уточнити мету, сформулювати основні завдання дослідження, а також розробити його загальну логічну структуру. На цьому етапі здійснювався підбір та збір відеоматеріалів, необхідних для подальших спостережень.

Другий етап був спрямований на визначення значущості чинників, що впливають на професійну діяльність футбольного арбітра. За допомогою методу експертних оцінок було встановлено перелік найбільш вагомих дій, які визначають успішність суддівської роботи. Паралельно проводилось педагогічне спостереження за діяльністю арбітрів у футбольних матчах. Воно охоплювало аналіз їх рухової активності (ходьба, різні види бігу, прискорення, приставні та зворотні переміщення, а також час статичного перебування), фіксацію моментів подачі свистка (з місця, у русі, під час бігу), вимірювання

дистанції до ігрового епізоду, кількість порушень та покарань, а також тривалість усних зауважень гравцям. Протягом цього етапу було підготовлено матеріали першого та другого розділів роботи і здійснено підготовку до математико-статистичної обробки даних.

Третій етап включав опрацювання отриманих результатів педагогічного спостереження, їх аналітичний опис та узагальнення. На основі оброблених даних були сформульовані основні висновки дослідження, а також розроблено практичні рекомендації щодо організації початкової підготовки футбольних арбітрів і студентів ХДАФК.

РОЗДІЛ III

ПОКАЗНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ АРБІТРІВ У ФУТБОЛІ

3.1. Загальна характеристика професійної діяльності спортивних арбітрів

Професія спортивного судді належить до категорії «людина — людина» і характеризується високою соціальною спрямованістю, оскільки передбачає постійний контакт з учасниками змагань, тренерами, спортивними організаторами та глядачами. Основними об'єктами професійної діяльності судді є організація та контроль змагального процесу, управління перебігом спортивної боротьби, фіксація результатів і забезпечення дотримання чинних правил.

Суддівська бригада, що формується для проведення конкретних змагань, зазвичай включає головного суддю, головного секретаря, арбітра, рефері, бічних суддів, технічного реєстратора, суддю-інформатора та суддю при учасниках. Кожна з цих посад передбачає власні функціональні вимоги, компетенції та рівень відповідальності. Ефективність професійної діяльності передбачає, що суддя володіє знаннями, які дозволяють йому орієнтуватися у завданнях будь-якої з цих ролей.

Соціально-економічні особливості суддівської діяльності можуть суттєво відрізнятися залежно від виду спорту. За належної організації змагань суддям забезпечують компенсацію транспортних витрат, проживання та харчування. Розмір оплати їх праці залежить від рівня змагань, тривалості та володіння відповідною кваліфікаційною категорією.

Умови діяльності спортивних суддів загалом вважаються складними. Посилення конкуренції між спортсменами спричиняє високий рівень психологічного тиску з боку гравців, тренерів та глядачів. Робочий день арбітра під час інтенсивних або недостатньо організованих змагань може тривати 12–14

годин, а сам турнір — до кількох днів поспіль. Робота судді суворо регламентується нормами спортивних федерацій та контролюється арбітражними і дисциплінарними органами. Порушення правил можуть спричинити дисциплінарні санкції — від тимчасового пониження до довічної дискваліфікації.

Одним із провідних чинників професійної компетентності судді є рівень його знань. Спортсмени оцінюють арбітра переважно за професійними якостями, а не за комунікативними здібностями. Ерудиція спортивного судді складається із загальних знань, які формують його світогляд і культуру, та спеціальних — необхідних для ефективного виконання суддівських функцій. До спеціальних знань належать психолого-педагогічні, медико-біологічні та професійно-практичні компоненти. Особливо цінними є знання, здобуті шляхом аналізу поведінки спортсменів, власного досвіду та моделювання змагальних ситуацій, що надає суддівській діяльності творчого характеру.

Важливою характеристикою знань судді є їх оперативність, зумовлена динамічними змінами у техніці, обладнанні та правилах змагань, а також широкою доступністю спортивних подій завдяки телебаченню та цифровим ресурсам. Спеціальні знання, необхідні арбітрам, поділяють на теоретичні, практичні та методичні. Нерідко судді помилково ототожнюють практичні та методичні знання, припускаючи, що вміння виконувати рух автоматично означає здатність пояснити його іншим, однак це не завжди так.

Професійні вміння судді охоплюють конструктивні, організаторські, комунікативні, дидактичні, гностичні та рухові вміння. Конструктивні вміння забезпечують планування суддівської діяльності, організаторські — реалізацію запланованих дій. Комунікативні навички потрібні для взаємодії з тренерами, спортсменами, колегами та представниками ЗМІ. Дидактичні вміння пов'язані зі здатністю зрозуміло пояснювати правила та особливості змагань, а ораторські — з умінням вести просвітницьку роботу та підтримувати авторитет суддівського корпусу.

Гностичні уміння передбачають здатність аналізувати поведінку спортсменів, помічати типові помилки, інтерпретувати змагальні ситуації та застосовувати методичну літературу. Рухові вміння включають володіння технікою суддівських жестів, уміння правильно переміщуватися майданчиком та працювати з сучасними інформаційними системами.

Окрему групу становлять професійно важливі якості судді: етичні, комунікативні, вольові, інтелектуальні та психомоторні. Суддя має бути ввічливим, справедливим, чесним, вимогливим до себе й інших, здатним стримувати емоції у складних ситуаціях. Власний приклад поведінки є стрижнем його виховного впливу на спортсменів.

Вольові якості — рішучість, самовладання, терплячість та сміливість — забезпечують здатність судді ефективно діяти у нестандартних ситуаціях. Інтелектуальні — критичність мислення, логічність, уяву, винахідливість — допомагають приймати оптимальні рішення у динамічних умовах змагань. Важливими є й перцептивні та аттенційні характеристики: розподіл уваги, швидкість реакції, здатність до концентрації та миттєвого аналізу ситуації.

Пам'ять також відіграє значну роль, оскільки інколи судді мають детально відтворити епізоди поєдинку під час розгляду суперечливих моментів. Психомоторні якості — фізична підготовленість, швидкість реакції, витривалість — є необхідними, особливо у складних видах спорту, де арбітр має підтримувати високий темп переміщень та бути готовим до миттєвих рішень.

Важливим елементом професійної діяльності є становлення авторитету судді. До складників авторитету належать професіоналізм, життєвий досвід, статус посади та особисті моральні якості. Авторитет формується поступово і не може бути замінений так званим «помилковим авторитетом», який судді-початківці нерідко намагаються створити через надмірну категоричність або небажання визнавати власні помилки. Уміння тактовно й чесно визнавати помилки сприяє зміцненню довіри до судді й позитивно впливає на його професійний імідж.

Загальний опис професії судді, вимоги до його підготовки, психологічний портрет і перелік професійно важливих якостей утворюють комплексну професіограму спортивного судді. На її основі можна формувати програми профорієнтації та систему психолого-педагогічної діагностики, що сприятиме залученню та відбору перспективних арбітрів.

Попри визнання важливої ролі суддів у розвитку спорту, на сьогодні відсутня цілісна та ефективна система підготовки суддівських кадрів, яка охоплювала б методику суддівства, психологічні, етичні, біологічні та фізичні аспекти діяльності. Це визначає потребу в розробці комплексних освітніх і тренувальних програм, здатних забезпечити підготовку арбітрів високого рівня.

Узагальнення наукових джерел дає змогу виокремити основні складові авторитету спортивного судді, серед яких:

1. **Професійний авторитет** у сфері фізичної культури і спорту, що визначається рівнем спеціальних знань, умінь та попереднім спортивним досвідом.
2. **Авторитет віку**, коли суддя сприймається спортсменами як більш досвідчена, зріла особистість.
3. **Авторитет посади**, що пов'язаний зі статусом судді та обсягом його професійних прав і обов'язків.
4. **Морально-етичний авторитет**, без якого інші прояви авторитетності втрачають свою цінність.

Початківці в суддівській справі нерідко прагнуть якнайшвидше завоювати повагу, однак іноді це призводить до формування так званого *хибного авторитету*. Він може виникнути навіть ненавмисно, але у будь-якому разі негативно впливає на виховання спортсменів і саму суддівську діяльність. Поширене помилкове припущення, ніби визнання власної помилки перед тренерами знижує авторитет судді. Таке переконання нерідко породжує інше — ілюзію, що суддя ніколи не помиляється. Насправді найкращим рішенням у разі помилки є її відкрите та тактовне визнання після завершення змагань.

Таким чином, описані нами особливості професійної діяльності й особистісні характеристики спортивного судді, а також вимоги до його поведінки в екстремальних змагальних ситуаціях разом формують комплексну професійну програму цього фахівця. На основі зазначених характеристик можна здійснювати професійну орієнтацію майбутніх арбітрів, розробляти психологічні тестові методики для профвідбору. Для підготовки висококваліфікованого судді необхідно створити цілісну систему педагогічних методів. У сучасній фаховій літературі вже сформовано підхід до комплексної підготовки арбітрів, що охоплює не лише методику суддівства, а й морально-етичні, психолого-педагогічні, медико-біологічні та фізичні аспекти.

Однак, попри загальне розуміння важливості ролі спортивного судді у формуванні результатів як окремого поєдинку, так і спорту в цілому, досі не створено послідовної та уніфікованої системи професійної підготовки суддівських кадрів.

3.2. Вагомість чинників впливу на діяльність арбітрів у футболі

Успішність професійної діяльності футбольного арбітра значною мірою залежить від рівня його розуміння специфіки спортивної боротьби, уміння правильно трактувати правила гри, а також від належної фізичної, психологічної та інтелектуальної підготовленості. Загальна підготовленість судді включає кілька взаємопов'язаних складових:

1. **Теоретичну підготовку** — ґрунтовне знання правил гри, їх інтерпретацій та методики суддівства.
2. **Фізичну підготовленість**, що забезпечує можливість ефективно переміщуватися полем під час матчу.
3. **Психологічну підготовку**, яка передбачає розвиток стійкості, уваги, швидкості мислення та емоційного самоконтролю.
4. **Морально-вольову готовність**, що формує здатність приймати неупереджені рішення та протистояти зовнішньому тиску.

5. **Ігрову підготовленість**, яка включає розуміння логіки футболу, відчуття моменту та інтуїцію, що розвиваються через практику.

Хоча ці компоненти взаємодіють між собою, провідні з них можуть змінюватися залежно від етапу професійного становлення арбітра.

Фізична підготовленість суддів має багато спільного з фізичною підготовкою футболістів, однак деякі якості мають інше співвідношення значущості. Основним показником є витривалість (загальна, швидкісна і спеціальна), а також швидкість переміщення, яка включає як стартове прискорення, так і швидкість на дистанції. Менш вираженими під час суддівської діяльності є прояви сили, спритності та гнучкості, хоча вони також мають певне функціональне значення.

Підготовлюючи арбітрів до суддівства футбольних матчів, важливо враховувати не лише загальновідомі аспекти підготовки, а й низку зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на діяльність судді під час гри. На основі аналізу значної кількості наукових джерел було виділено групи чинників, що по-різному впливають на особистість арбітра.

Природні чинники впливу

До цієї групи належать:

1. Особливості місця проведення матчу.
2. Географічні та кліматичні умови (температура, вологість, висота над рівнем моря, вітер, опади, туман, різниця часових поясів тощо).

Місце проведення гри відіграє важливу роль, особливо в умовах високої конкуренції та престижності змагань. Фактор «домашнього» і «гостьового» поля впливає на тактику команд і, відповідно, на характер рухової діяльності арбітра. Наприклад, у деяких турнірах гол, забитий на полі суперника, має підвищену вагу, що змінює стиль гри і збільшує інтенсивність ігрових епізодів.

Кліматичні й географічні умови потребують додаткової адаптації арбітра:

- у гірських регіонах слід враховувати вплив гіпоксії;
- у спекотному кліматі — необхідність акліматизації до високої температури та вологості;

- різниця в часових поясах здатна порушувати добові ритми та знижувати працездатність;
- атмосферні явища (дощ, сніг, вітер) можуть ускладнювати огляд і рухову роботу.

Поведінкові чинники

До цієї групи належать:

1. Поведінка уболівальників.
2. Поведінка гравців.
3. Дії капітанів команд.
4. Поведінка тренерів.
5. Поведінка офіційних представників команд.
6. Робота асистентів арбітра.
7. Присутність на матчі високопосадовців або керівників футбольних організацій.

Уболівальники формують загальний психологічний фон зустрічі. Їх реакції, навіть у межах норм етики, здатні створювати тиск на арбітра, а використання піротехніки чи шумових ефектів може стати додатковим дратівним чинником.

Поведінка гравців і капітанів також має значний вплив: активні протести або затяжні суперечки можуть спричинити напруження та впливати на подальші рішення арбітра. Подібний ефект може мати некоректна поведінка тренера або офіційних осіб клубу.

Асистенти арбітра відіграють важливу роль у забезпеченні об'єктивності суддівства: вони допомагають контролювати гру, фіксувати порушення, регулювати заміни та виконувати технічні процедури. У складних ситуаціях саме їх позиція та огляд можуть дозволити ухвалити об'єктивне рішення.

Присутність на трибунах високопосадовців або представників федерацій часто створює додаткове психологічне навантаження, що найчастіше проявляється на початку гри або в її вирішальні моменти.

Внутрішні чинники впливу

До внутрішніх, або індивідуально-психологічних, чинників належать:

1. Стан здоров'я.
2. Самопочуття.
3. Настрій.
4. Психологічна налаштованість.
5. Сформоване ставлення до команд.

Стан здоров'я і самопочуття визначають здатність арбітра виконувати рухові та когнітивні функції на належному рівні. Настрій створює загальне емоційне тло, що впливає на уважність і стабільність рішень.

Психологічна налаштованість перед матчем може проявлятися у трьох варіантах:

- **оптимальний стан:** зібраність, емоційний підйом, концентрація;
- **стартова лихоманка:** надмірне хвилювання, нервовість, прискорене серцебиття;
- **передстартова апатія:** відсутність емоційного залучення, пасивність.

Ще одним важливим чинником є сформовані у арбітра упередження щодо тієї чи іншої команди, які можуть виникати на основі досвіду попередніх матчів. Таке ставлення здатне впливати на об'єктивність рішень, хоча арбітр повинен максимально нейтралізувати подібні ефекти.

Аналіз чинників впливу на професійну діяльність футбольного арбітра (за результатами експертної оцінки)

У ході дослідження було проаналізовано вплив різних груп чинників на якість суддівства у футболі. До оцінювання було залучено висококваліфікованих спеціалістів із великим практичним досвідом — Шаленко В.В. (національна категорія), Абдула А.Б. (міжнародна категорія), Плужник О.А. (міжнародна категорія), Петров В.Д. (міжнародна категорія, інспектор УЄФА), Монзуль К.В. (міжнародна категорія), Лисакевич В.В. (національна категорія), Труханов К.В. (національна категорія). Стаж

професійної діяльності кожного експерта складав понад 15 років, що забезпечує високу достовірність отриманих даних.

Оцінювання здійснювалося за дев'ятибальною шкалою, де:

1–3 балів чинник має мінімальний вплив;

4–6 балів вплив середнього рівня;

7–9 балів чинник має значний вплив на рішення та поведінку арбітра.

Група “Інші чинники впливу”: їх характеристика та значення

До групи «інших» було включено такі елементи:

1. Поінформованість арбітра про команди.
2. Склад суперників.
3. Обладнання місця проведення матчу та якість інвентарю.
4. Засоби зв'язку.
5. Основна професійна діяльність арбітра.

1. Поінформованість про команди (7,43 бала)

Арбітри систематично переглядають попередні матчі команд, щоб визначити особливості їх поведінки: можливу грубість, схильність до симуляцій, конфліктні епізоди, турнірну мотивацію, наявність історичного суперництва («дербі»).

Високий бал (**7,43**) підтверджує, що попередня аналітична підготовка є важливим елементом якісного суддівства.

2. Обладнання місця проведення матчу та інвентар (7,00 бала)

Експерти відзначили значення:

- типу газону (штучний / натуральний),
- стану поверхні,
- якості м'яча, прапорців, воріт,
- умов освітлення.

Якість інвентарю критично впливає на можливість арбітра точно оцінювати ігрові ситуації, що підтверджено оцінкою **7,00 балів**.

3. Засоби зв'язку (5,29 бала)

Наявність радіогарнітури дозволяє головному судді оперативно консультиватися з асистентами без зупинки гри.

Попри важливість цього елемента у сучасному футболі, експерти оцінили його вплив у **5,29 бала**, що відповідає середньому рівню.

4. Склад суперників

Експерти виділили кілька ситуацій:

- рівні за майстерністю, сильні команди — 7,71 бала;
- рівні за майстерністю, слабкі команди — 5,86 бала;
- команди різні за рівнем підготовки — 6,14 бала.

Ці результати демонструють, що найбільше психологічне напруження викликають матчі сильних команд, тоді як слабкі команди генерують велику кількість дрібних порушень, що також впливає на роботу арбітра.

5. Основна професійна діяльність арбітра (7,29 бала)

Основний вид діяльності формує стиль поведінки, тип мислення і реакцію на стрес. Наприклад, педагоги та юристи демонструють різні моделі поведінки в конфліктних ігрових ситуаціях.

Високий бал (**7,29**) свідчить про суттєве значення професійного бекграунду.

Аналіз інших груп чинників

1. Природні чинники

Найвагоміші результати:

- вітер — 6,43 бала
- сніг — 6,00 бала
- висота над рівнем моря — 6,29 бала
- температура повітря — 5,71 бала
- дощ — 5,57 бала
- різниця часових поясів — 5,57 бала
- особливості місця проведення — 5,86 бала
- туман / сонце / вологість — по 5,00 балів

Ці показники доводять, що складні погодні умови суттєво ускладнюють арбітраж.

2. Поведінкові чинники

Вплив суб'єктів футбольного матчу:

- поведінка тренера — 6,43 бала
- поведінка вболівальників — 5,86 бала
- поведінка офіційних представників команд — 5,57 бала
- поведінка капітанів — 5,43 бала
- використання піротехніки — 4,57 бала
- поведінка гравців — 7,00 балів
- поведінка асистентів арбітра — 7,86 бала

Останній показник — один із найвищих, що підкреслює ключову роль колективної роботи суддівської бригади.

3. Внутрішні (особистісні) чинники

Це найбільш вагома група, яка отримала максимальні значення:

- психологічна налаштованість — 9,00 балів
- стан здоров'я — 8,71 бала
- настрої — 8,29 бала
- самопочуття — 7,71 бала
- сформованість ставлення до команд — 7,14 бала

Ці результати підтверджують, що якість суддівства значною мірою залежить не лише від умов матчу, а й від внутрішнього стану самого арбітра.

Узагальнення результатів експертної оцінки

1. До групи незначного впливу (1–3 бали) за результатами оцінки не увійшов жоден чинник, що свідчить про коректність підбору показників у бланку.
2. Значна частина факторів отримала середній вплив (4–6 балів) — саме вони найбільше варіюють залежно від умов матчу.

3. Найвпливовіші чинники (7–9 балів) належать переважно до внутрішньої групи, що підтверджує важливість психологічної та фізичної готовності арбітра.

Відповідно до послідовності виконання письмової експертизи здійснюється визначення рівня узгодженості позицій залучених експертів. Нижче подано результати перевірки достовірності експертних оцінок, які були використані в межах нашого дослідження.

Таблиця 3.1

Алгоритм проведення перевірки достовірності експертних оцінок

ЧИННИКИ	НОМЕРА ЕКСПЕРТІВ							Сума рангів	Відхилення	Квадрат відхилення
	1	2	3	4	5	6	7			
ПРИРОДНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Особливості місця проведення	21,5	25,5	21,5	16	19,5	23	15,5	142,5	32,5	056,3
Географічні і кліматичні умови	14	25,5	26	19,1	19,5	17,5	15,5	137,1	7,1	734,4
Дощ	21,5	16	21,5	19,1	27,5	23	23,5	152,1	42,1	1772,4
Сніг	14	25,5	21,5	6	19,5	23	23,5	133	23	529
Вітер	14	16	15	16	19,5	17,5	15,5	113,5	3,5	12,3
Туман	21,5	30	26	20,8	27,5	23	23,5	172,3	62,3	3881,3
Сонце	21,5	6	28,5	20,8	27,5	30	29,5	163,8	53,8	2894,4
Температура повітря	8	6	30,5	6	27,5	30	29,5	137,5	27,5	756,3
Висота відносно рівня моря	9,5	16	15	16	19,5	3	3,5	1,5	1,5	156,3
Вологість повітря	14	25,5	21,5	20,8	31	3	29,5	172,3	62,3	3881,3
Різниця часових поясів	27	6	15	20,8	19,5	17,5	23,5	129,3	19,3	372,5

ПОВЕДІНКОВІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Поведінка уболівальників	30	16	15	19,1	11,5	23	15,5	130,1	20,1	404
Використання піротехнічних засобів	30	30	28,5	30,5	19,5	23	23,5	185	75	5625
Поведінка гравців	14	16	15	6	11,5	8	7	77,5	-32,5	1056,3
Поведінка капітанів команд	14	6	30,5	30,5	19,5	23	15,5	139	9	841
Поведінка тренера	27	16	15	16	11,5	17,5	7	110	0	0
Поведінка офіційних представників команд	27	16	21,5	19,1	19,5	23	23,5	149,6	39,6	1568,
Поведінка асистентів арбітра	6	6	6	6	6	8	7	45	-65	4225
Наявність на матчі офіційних осіб (президента, прем'єр-міністра)	30	6	6	2	6	8	15,5	73,5	-36,5	1332,3
ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Стан здоров'я	2	6	2	2	6	2,5	1,5	22	-88	441
Самопочуття	4	16	6	6	11,5	8	7	58,5	51,5	2652,3
Настрій	2	1,5	6	16		8	7	42,5	-67,5	4556,3
Психологічна налаштованість	2	1,5	2	2	2	2,5	1,5	13,5	-96,5	9312,3
Сформованість ставлення до команд	21,5	16	6	6	11,5	2,5	7	70,5	-39,5	1560,3
ІНШІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ										
Поінформованість про команди	6	25,5	6	16	6	8	7	74,5	-35,5	1260,3
Склад суперників:										
Рівні за класом, сильні	14	16	2	6	2	2,5	7	49,5	-35,5	1260,3
Рівні за класом, слабкі	21,5	30	15	16	11,5	23	23,5	140,5	30,5	930,3
Різні за майстерністю	21,5	25,5	6	19,1	19,5	17,5	15,5	124,6	14,6	2131,16

Основна професійна діяльність	9,5	16	6	16	6	8	7	68,5	41,5	1722,3
Якість інвентарю (м'яч, ворота, кутові прапорці, та ін.)	6	16	21,5	6	11,5	17,5	15,5	94	-16	256
Засоби зв'язку	21,5	25,5	26	16	27,5	23	29,5	169	59	3481

1 КРОК. Складається таблиця в якій кожен експерт ставить відповідний (ранг) значення впливу від 1 до 9 для кожної групи.

2 КРОК. Розраховується середня сума рангів (x)

3 КРОК. Розраховується відхилення від середньої суми рангів

4 КРОК. Розраховується квадрат відхилення

5 КРОК. Розраховується сума квадратів відхилення $S = 1056,3 + 734,4 + 1772,4 + 529 + 12,3 + 3881,3 + 2894,4 + 756,3 + 156,3 + 3881,3 + 372,5 + 404 + 5625 + 1056,3 + 841 + 0 + 1568,2 + 4225 + 1332,3 + 441 + 2652,3 + 4556,3 + 9312,3 + 1560,3 + 1260,3 + 1260,3 + 930,3 + 213,16 + 1722,3 + 256 + 3481 = 58743,9$

6 КРОК. Розраховується коефіцієнт конкордації:

$$W \equiv \frac{12 \cdot S}{m^2 (n^3 - n)}$$

$$W = \frac{12 \cdot 58743,9}{7^2 (31^3 - 31)} = \frac{704926,8}{49(29791 - 31)} = \frac{704926,8}{1458240} = 0,48$$

Де: W – коефіцієнт конкордації;

S – сума квадратних відхилень;

m – число експертів;

n – число чинників.

7 КРОК. Статистична достовірність коефіцієнта конкордації оцінюється за допомогою X^2 – критерію.

$$X^2 = m \times (n - 1) \times (W = 7 \times (31 - 1)) \times 0,48 \equiv 100,8$$

Ступінь свободи $V=n-1=31-1=30$

За таблицею Н. Бейлі при рівні значущості $\alpha = 0,05$ і $V = 30$ значення $\chi^2 = 43,77$.

Висновок: Так, як χ^2 розрахункове (100,8) більше, ніж χ^2 табличне (43,77), то можна стверджувати про високий ступінь узгодженості експертів.

Отримані показники вагомості різних чинників, що впливають на арбітрів під час проведення футбольних матчів, дають можливість у процесі моделювання змагальної діяльності цілеспрямовано відтворювати дію окремих із них. Таке штучне створення умов впливу сприятиме формуванню адаптаційних реакцій в організмі арбітра, що, у свою чергу, може знизити кількість допущених помилок під час реальної діяльності під впливом аналогічних чинників.

3.3. Структура та зміст діяльності арбітрів у футболі

Сучасний футбол характеризується високими швидкостями, значною кількістю єдиноборств та постійним браком часу й простору, що висуває підвищені вимоги до рівня фізичної підготовленості арбітрів. Вивчення особливостей їх рухової активності дало змогу визначити основні компоненти переміщень арбітра під час матчу, що є важливим для побудови оптимальної структури навчально-тренувального процесу відповідно до специфіки їх професійної діяльності (Петров В.Д., Абдула А.Б., 2007).

У рамках нашого дослідження було проведено педагогічне спостереження за роботою арбітрів під час 10 поєдинків високого рівня — матчів Ліги чемпіонів та провідних європейських чемпіонатів, зокрема Англійської Прем'єр-ліги та італійської Серії «А».

Фахівці [2, 3] наголошують, що обсяг переміщень арбітра є ключовим показником, на основі якого формується бігове навантаження в тренувальній діяльності. Ці дані фактично виступають модельними характеристиками обсягу та інтенсивності бігу в умовах підготовки арбітрів. Наші результати свідчать,

що під час гри судді найчастіше виконують такі типи переміщень: ходьба, біг у повільному, середньому та швидкому темпі, прискорення, рух спиною вперед та пересування приставним кроком.

Аналіз рухової активності показав, що за один матч арбітри високої кваліфікації долають від 6853 до 10590 м, у середньому — 8722 ± 300 м. Для порівняння: професійні футболісти проходять у середньому близько 8600 м за гру, а максимальні значення сягають 14000 м (за даними В. Шамардіна щодо команди «Металіст 1925» м. Харків).

Порівняння обсягів рухової діяльності арбітрів та футболістів показує, що судді нерідко долають дистанції, співставні або навіть більші за деяких гравців. Зумовлено це тим, що арбітр постійно має перебувати близько до ігрового моменту, тому велика частина дистанції виконується бігом у середньому темпі. Футболісти ж значну частину руху долають ходьбою (5–7 км). Відтак тренувальний процес арбітрів повинен містити навантаження, характерні для підготовки спортсменів високої кваліфікації.

Разом із тим детальніший аналіз інтенсивності навантажень вказує на необхідність застосування дещо нижчого рівня інтенсивності в тренуваннях арбітрів, що обумовлено особливостями структури їх рухової діяльності.

Згідно з результатами нашого дослідження, частка окремих видів переміщень розподіляється таким чином: прискорення — 6,0% загальної дистанції, біг у повільному темпі — 22%, біг у середньому темпі — 36%, переміщення кроком — 14%, біг у швидкому темпі — 9%, рух приставним кроком — 5,4%, переміщення спиною вперед — 8%. Графічне відображення цих даних подано на рис. 3.2.

Для зіставлення наведемо результати досліджень 2007 року харківських науковців: Абдули А.Б. (кафедра футболу та хокею) та Ашаніна В.С. (кафедра інформатики). Вони з'ясували, що арбітри вищої ліги чемпіонату України за матч проходять від 2,5 до 7 км, у середньому — 4223 м. Структура переміщень виглядала так: прискорення і ривки — 8,1%, біг у повільному темпі — 30,1%, у

середньому темпі — 18,7%, ходьба — 35,9%, рух спиною вперед — 5,6%, пересування приставним кроком — 3,6% (рис. 3.3).

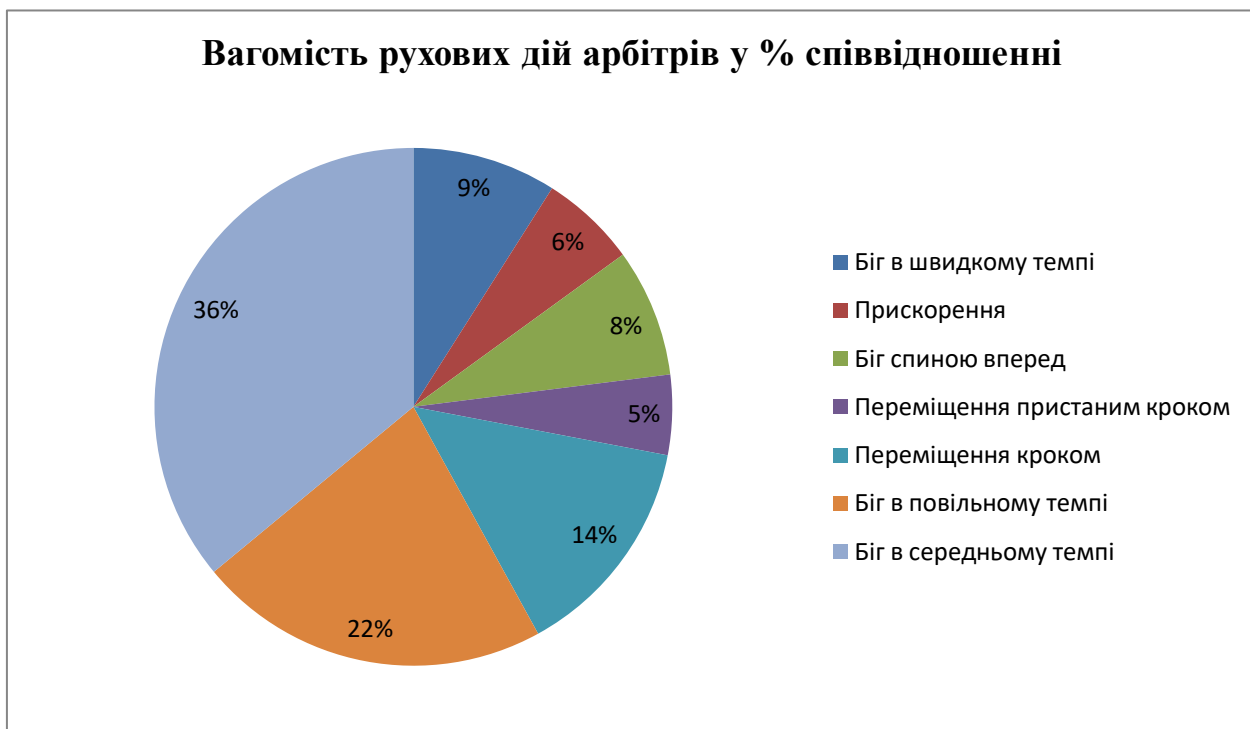

Рис.3.2. Вагомість рухових дій арбітра у % співвідношенні дані 2024 р.

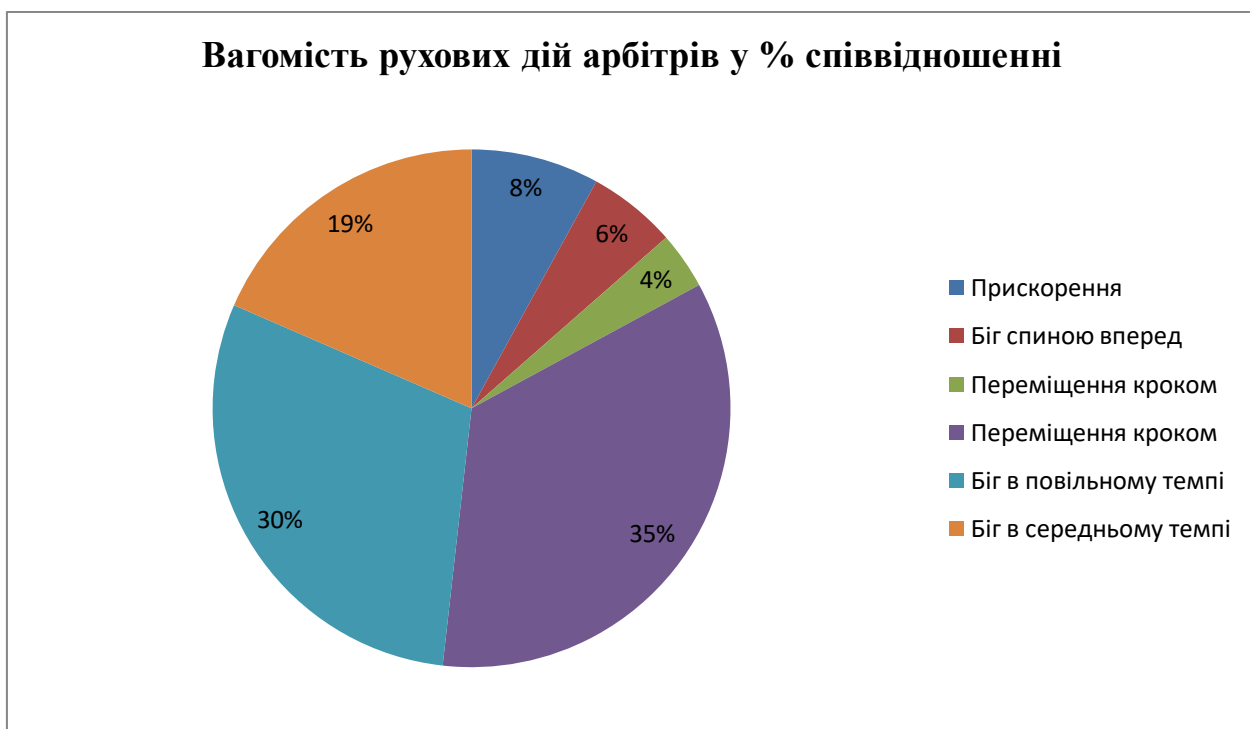

Рис.3.3. Рухові дії арбітра у % співвідношенні дані 2007 р.

Порівняльний аналіз отриманих нами результатів свідчить, що за останні роки дистанція, яку долає футбольний арбітр протягом матчу, збільшилася майже вдвічі. Така тенденція зумовлює потребу у значно вищому рівні фізичної готовності суддів. Зіставлення структури рухової активності арбітрів із даними дослідження 2007 року показало суттєві зміни у характері переміщень. Якщо у сучасних вимірюваннях переважає біг у середньому темпі (36%), то у попередніх дослідженнях домінував рух кроком (35%), що і пояснює помітне збільшення загальної дистанції, яку долають арбітри нині.

Підвищилася також частка швидкісних переміщень: біг у високому темпі досяг 9%, а прискорення — 6%, що є наслідком зростання інтенсивності сучасної змагальної діяльності. Крім того, збільшилися показники переміщень спиною вперед та приставним кроком, що свідчить про більш ефективне використання цих технічних дій. Як відзначають спеціалісти, такі способи пересування дозволяють арбітрам оперативніше займати оптимальні позиції для точного визначення порушень правил, особливо у штрафному майданчику, де ціна помилки є максимально високою.

У середньому арбітр проводить близько 9,5 хвилин у статичному положенні. На пояснення гравцям рішень щодо порушень, установлення стінки чи підготовку до виконання штрафних та вільних ударів арбітр витрачає приблизно 5 хвилин за матч.

Одним із важливих критеріїв оцінювання якості роботи арбітра є момент подачі свистка, що сигналізує про порушення. Було виокремлено три основні ситуації:

1. коли арбітр рухається **кроком**;
2. коли перебуває у **русі бігом**;
3. коли стоїть **на місці**.

Отримані нами дані показали, що 39% свистків суддя подає під час переміщення бігом, 38% — під час руху кроком, і 23% — перебуваючи на місці. Візуально ці результати відображені на рис. 3.4.

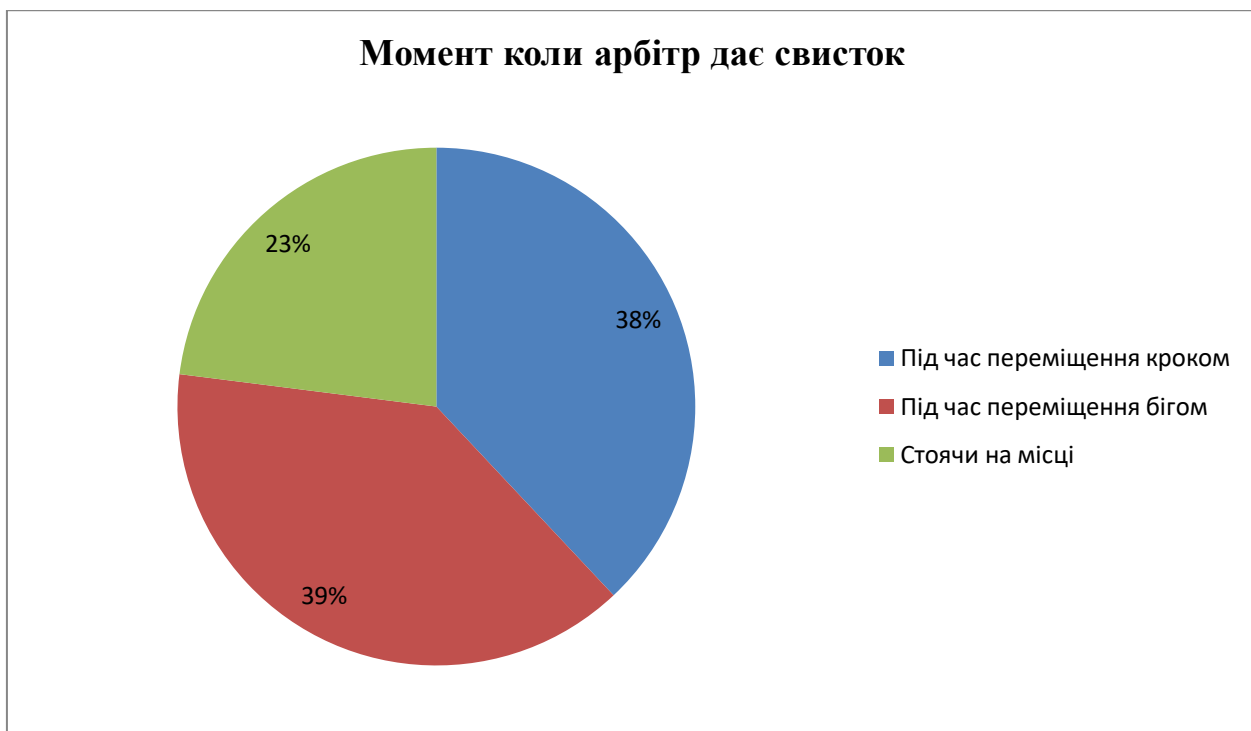

Рис.3.4. Момент коли арбітр дає свисток.

У середньому протягом одного матчу арбітр фіксує порушення за допомогою свистка приблизно 24 рази. Згідно з даними Віхрова К. Л., динамічність та видовищність гри прямо залежать від кількості зупинок: чим їх менше, тим вищий рівень привабливості матчу. Оптимальним вважається інтервал у 25–35 свистків, тоді як понад 40 свистків свідчать про низьку керованість та надмірну фрагментарність гри. Фахівці також зазначають [27], що точність рішень арбітра значно вища тоді, коли він подає свисток на місці або під час руху кроком, тоді як при фіксації порушень під час бігу кількість помилок помітно зростає.

Головною причиною цього є те, що під час швидкісного переміщення суддя одночасно змушений контролювати напрям руху, уникати зіткнень з гравцями та підтримувати рівновагу, що ускладнює максимальну концентрацію на ігровому моменті. Крім того, у стані бігу навантаження на зорову увагу та координацію суттєво зростає, що природно знижує точність оцінки ситуації.

Отримані результати щодо того, в який момент арбітр дає свисток, можуть бути ефективно використані у системі підготовки суддів. Моделювання

відповідних ігрових ситуацій з урахуванням цих даних дозволить підвищити адаптацію арбітрів до швидкісних та нестандартних епізодів, зменшити кількість помилок та підвищити якість прийняття суддівських рішень.

Рис. 3.5. Показники рухової діяльності арбітра у футболі.

Встановлено, що арбітр під час матчу долає різні дистанції залежно від характеру рухової діяльності. Зокрема, пересування кроком становить 1221 м, а робота на максимальній швидкості — 523 м. Біг у швидкому темпі охоплює 785 м, тоді як дистанції середньої та малої інтенсивності сягають 3140 м та 1919 м відповідно. Окремо фіксуються переміщення приставними рухами (436 м) та біг спиною вперед (698 м). Сукупний аналіз цих показників підтверджує, що значну частку навантаження арбітр виконує у режимі середньої інтенсивності, що є важливим орієнтиром при плануванні тренувального процесу.

Для зіставлення доцільно врахувати дані, отримані у дослідженнях професійних футболістів: ходьба становить 3026 м, біг підтюпцем — 5140 м, швидкий біг — 1506 м, а кількість ривків — 666 м. Також у літературі [3] зазначено, що арбітр під час матчу долає 225 м у режимі максимальної

швидкості, тоді як загальний обсяг бігової роботи (без поділу на темпи) складає 2059 м, а дистанції приставним бігом та рухом спиною вперед — 73 м і 235 м відповідно.

Порівняння отриманих результатів із доступними літературними даними демонструє помітні розбіжності у величині навантажень та характері переміщень під час суддівства футбольних матчів. Це свідчить про необхідність коригування підготовки арбітрів з урахуванням реальних вимог сучасної гри.

Одним із ключових критеріїв оцінювання ефективності діяльності арбітра є дистанція до місця порушення правил. Надмірно велика відстань часто ускладнює точне визначення характеру єдиноборства, що збільшує ймовірність хибних суддівських рішень. Здатність арбітра передбачати розвиток ігрової ситуації проявляється саме в умінні своєчасно обирати траєкторію руху і наближатися до моменту зіткнення чи фолу. Експерти підкреслюють, що найбільш суттєвий вплив на оптимізацію цієї відстані мають швидкий біг і прискорення: чим частіше арбітр їх використовує, тим ближче він опиняється до епізоду і тим точніше може оцінити порушення.

Для ілюстрації можна звернутися до інформації з наукових джерел: середнє значення відстані до місця порушення складає 11,4 м, тоді як мінімальні значення — 1–3 м, що вважається оптимальним і свідчить про ефективне “читання гри”. Подібні показники демонструють і зарубіжні фахівці — середня дистанція близько 12 м, мінімальна також 1–3 м.

Рухова діяльність футбольного арбітра відзначається високою динамічністю: за гру фіксується понад 1300 змін напрямку, що еквівалентно зміні руху кожні 4 секунди. Арбітр проходить у середньому 400 відрізків, ще 300 — пробігає, а 125 — рухається спиною вперед. Крім того, протягом матчу виконується приблизно 95 прискорень.

Сумарний шлях, який долає арбітр за гру, коливається в межах 6853–10590 м. Важливо підкреслити, що з цієї дистанції 785 м припадає на рух із великою швидкістю, а 698 м — на переміщення спиною вперед, що є важливим компонентом роботи арбітра в критичних епізодах матчу. Порівнюючи 15-

хвилинні інтервали гри, не виявлено суттєвих коливань у загальному обсязі доланої дистанції, проте обсяг інтенсивного бігу зменшується ближче до фіналу зустрічі. Зокрема, показники швидкісного бігу у другому таймі на 15–20% нижчі, ніж у відповідних періодах першої половини гри. Також дистанція переміщень спиною вперед знижується до 60% у заключні хвилини гри порівняно з початком матчу. Ці відомості підтверджують, що втома проявляється ближче до завершення поєдинку, що негативно впливає на рухову активність арбітра саме у найбільш вирішальні моменти гри.

Висновки до розділу 3

1.Професійні якості арбітра. До переліку ключових професійних характеристик, що визначають результативність роботи футбольного арбітра, включено широкий спектр компетентностей. Серед них — оперативність мислення, уміння організаційного, комунікативного та конструктивного характеру (зокрема, дидактичні й ораторські навички), гностичні та перцептивні здібності, рухові та прикладні уміння. Важливе місце займають етичні риси (оптимістичність, чесність), морально-вольові якості (стійкість, цілеспрямованість, витримка, рішучість, сміливість), а також інтелектуальний потенціал, ерудиція, креативність і професійний авторитет.

2.Чинники впливу на роботу арбітра.

Підтверджено, що на діяльність судді суттєво впливають: географічно-кліматичні умови, характеристики інвентарю (м'яч, ворота, прапорці тощо), поведінка гравців, наявність серед присутніх високопосадовців, а також специфіка стадіону й інші зовнішні обставини. Уперше систематизовано та виділено чотири групи чинників за типом впливу: природні, поведінкові, особистісні та група додаткових чинників. Найвідчутніший вплив продемонстрували особистісні (внутрішні) чинники арбітра, що підтверджено високим рівнем узгодженості експертних оцінок. Жоден чинник не був віднесений до категорії з незначним впливом — усі групи продемонстрували середній або вище середнього рівень впливу на якість суддівства.

3. Особливості рухової діяльності арбітра.

За одну гру суддя високого рівня долає дистанцію в межах 6853–10590 м. Структура рухової активності включає приблизно 6,0% прискорень від загального обсягу переміщень, 22% бігу в повільному темпі, 36% — у середньому темпі. Пересування кроком становить 14%, біг приставним кроком — 5,4%, а рух спиною вперед — 8% від сумарної дистанції. Такі характеристики підтверджують змінний та динамічний характер діяльності футбольного арбітра.

ВИСНОВКИ

1. Структура підготовленості футбольного арбітра.

Система підготовки суддів у футболі охоплює кілька ключових компонентів, серед яких: особливості суддівської діяльності як чинника успішності спортивного поєдинку, специфіка роботи суддів у командних ігрових видах спорту, а також функціональний зміст і характеристика рухової активності арбітрів. Узгоджене поєднання цих елементів формує основу для ефективного професійного становлення та забезпечує високу якість арбітражу.

2. Чинники, що впливають на змагальну діяльність арбітра.

На роботу футбольного судді впливають різноманітні зовнішні обставини, серед яких: кліматичні та географічні умови, якість інвентарю (м'яч, ворота, прапорці тощо), поведінкові реакції гравців і уболівальників, присутність високопосадовців на матчі, а також особливості стадіону й інші супутні фактори. За характером впливу ці чинники були згруповані у чотири блоки: **природні, поведінкові, особистісні та інші.**

За рівнем значущості вони були поділені на три групи.

До чинників із середнім рівнем впливу віднесено:

- поведінку тренера;
- висоту над рівнем моря;
- різні за рівнем майстерності склади суперників;
- кліматичні особливості (сніг, дощ, вітер, температура, туман, сонячність, вологість);
- умови стадіону;
- поведінку уболівальників;
- часові пояси;
- поведінку керівників команд та капітанів;
- роботу засобів зв'язку;
- використання піротехніки на трибунах.

Вагомий вплив встановлено у таких чинників:

- психологічна налаштованість арбітра;

- стан здоров'я та самопочуття;
- настрій;
- поведінка асистентів;
- склад суперників високого рівня;
- обізнаність судді щодо команд;
- основна робота арбітра поза футболом;
- ставлення до команд;
- якість інвентарю;
- поведінка гравців;
- присутність на матчі президента, прем'єр-міністра чи інших офіційних осіб.

Жоден з чинників не потрапив до категорії з низькою значущістю, що підкреслює багатофакторність та складність діяльності футбольного арбітра.

3. Специфіка рухової діяльності арбітрів.

У структурі переміщень суддів під час футбольного матчу визначено такі обсяги й пропорції рухової активності:

- біг у повільному темпі — 1919 м (22%);
- біг у середньому темпі — 3140 м (36%);
- біг у швидкому темпі — 785 м (9%);
- пересування кроком — 1221 м (14%);
- рух приставним кроком — 436 м (5,4%);
- рух спиною вперед — 698 м (8%);
- прискорення — 523 м (6,0%) від загальної дистанції.

Такі показники підтверджують високий рівень функціональних вимог до арбітра та необхідність відповідного спрямування тренувального процесу.

4. Практичні рекомендації.

Запропоновані методичні поради для базової підготовки футбольних арбітрів охоплюють удосконалення сприйняття теоретичного матеріалу на навчальних зборах та під час самостійної роботи. У частині фізичної підготовки рекомендовано змінити акценти тренувальних навантажень, зокрема більше уваги приділяти відпрацюванню руху приставним кроком та переміщенню

спиною вперед. Окреслені вимоги сприятимуть підвищенню ефективності навчально-тренувального процесу та оптимізують підготовку арбітрів різних кваліфікаційних категорій.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Стрімкий розвиток футболу, підвищення темпу гри, зміна характеру єдиноборств, зростання напруження боротьби та відповідальності за результат призвели до перегляду вимог як до футбольних арбітрів, так і до підходів у методиці суддівства. Сучасний успішний арбітр — це фахівець, який одночасно поєднує риси висококваліфікованого спортсмена з відмінною фізичною підготовкою, педагога, здатного використовувати відповідні виховні прийоми в управлінні гравцями, компетентного лідера на полі та за його межами, а також керівника суддівської бригади.

Також важливо, щоб арбітр мав розвинуті аналітичні здібності, умів правильно інтерпретувати перебіг гри та робити висновки як зі свого досвіду, так і з практики інших суддів. Не менш значущими є стресостійкість, уміння адекватно реагувати у конфліктних та нестандартних ситуаціях, а також досконале знання та розуміння Правил гри з їх грамотним застосуванням у процесі суддівства.

Певні особистісні риси можуть формуватися з дитинства під впливом виховання, інші — розвиваються у процесі навчання. Проте більшість професійних умінь формується через постійний аналіз проведених матчів. Характер у суддів може бути різним, і сьогодні успішно працюють арбітри з абсолютно різним стилем поведінки на полі. Кожен знаходить власний підхід, що дозволяє йому бути ефективним. Однак усіх, хто досяг високого рівня, об'єднує одне — їх легко впізнати за манерою ведення гри. Крім того, вони характеризуються високою мотивацією, прагненням до саморозвитку та постійним удосконаленням професійних навичок.

Рекомендації щодо теоретичної підготовки

Традиційна система навчання базується на викладі готових теоретичних знань і механічному запам'ятовуванні текстів, що не завжди дає високі результати. Одним з ефективних шляхів удосконалення теоретичної підготовки є використання проблемного методу. Ця методика передбачає створення ситуацій, що потребують самостійного пошуку відповіді та аналізу,

стимулюючи логічне та творче мислення. Такий підхід сприяє використанню раніше отриманих знань і формує навички їх творчого застосування для опанування нового матеріалу.

Однією з найпоширеніших організаційних форм підготовки залишається бесіда. Вона особливо корисна у роботі з молодими суддями, що лише починають опановувати складні теоретичні аспекти. Ефективність бесіди залежить від чіткого визначення теми, завдань і логіки її проведення.

Для поглиблення спеціальних знань арбітрам слід рекомендувати самостійне вивчення методичної літератури з правил гри та техніки суддівства. Доцільно вести конспекти, а також записувати власні спостереження з матчів, зокрема нестандартні ситуації, які не завжди детально описані в правилах.

Рекомендації щодо фізичної підготовки

За результатами проведених досліджень ключовим видом рухової активності арбітра під час матчу є біг у середньому темпі — близько 36% від загального обсягу переміщень. Раніше переважав повільний біг, що визначало інший характер тренувальних програм, орієнтованих на розвиток загальної витривалості.

Нині для розвитку спеціальної витривалості застосовуються повторний, інтервальний та комбінований методи тренування. Використовують багаторазове виконання відрізків з високою інтенсивністю, але меншої тривалості, ніж під час гри. Сумарний обсяг роботи за тренування повинен перевищувати середню дистанцію, яку арбітр проходить у матчі — приблизно 11 км.

Паралельно тренується швидкість, що забезпечує «запас швидкості» і, відповідно, можливість підтримувати високий темп гри з меншими енерговитратами. Тренування швидкісних якостей і спеціальної витривалості повинні проводитися комплексно.

Доведено ефективність застосування переміщень приставним кроком і руху спиною вперед, особливо в межах штрафного майданчика, де ці дії

дозволяють арбітру займати оптимальні оглядові позиції та зменшувати кількість помилок.

Практичні рекомендації щодо розміщення на полі

Принциповим є те, що гра має проходити в зоні між суддею та активним помічником. М'яч протягом більшої частини часу повинен залишатися праворуч від арбітра, що дозволяє контролювати одночасно м'яч, боротьбу гравців і дії помічника. Суддя має рухатися за широкою діагоналлю, але не бути прив'язаним лише до неї, оскільки гра може вимагати зміни позиції.

Заборонено займати положення, у якому помічник залишається поза полем зору судді або опиняється на одній лінії з ним. Оптимальна дистанція для контролю єдиноборства — 8–12 метрів. Занадто близьке розташування обмежує огляд і заважає оцінювати розвиток атаки.

Суддя повинен контролювати агресивні дії без м'яча, передбачати можливі порушення, стежити за діями гравця, який виконав передачу, а також уникати ситуацій, коли м'яч може в нього влучити.

Основні принципи:

- тримати оптимальну дистанцію (8–10 м);
- перебувати злегка ліворуч і позаду атаки;
- працювати по широкій діагоналі;
- завжди залишати м'яч у полі зору.

Практика і післяматчевий аналіз — ключові засоби вдосконалення. Початківцям слід регулярно оцінювати свої дії та коригувати їх відповідно до рекомендацій.

Професійна підготовка арбітрів

Суддівська діяльність потребує наявності комплексу професійних якостей. Однак чинна система підготовки часто зводиться до семінарів, де основний акцент робиться на теоретичному вивченні Правил гри. Такий підхід не забезпечує достатню якість суддівства.

Підготовка арбітрів повинна бути системною і включати:

- професійний відбір осіб, здатних до виконання суддівських функцій;

- якісну теоретичну, практичну та психологічну підготовку;
- атестацію та рекомендації щодо спеціалізації суддів;
- формування навичок самоконтролю і контролю фізичного стану.

У процесі підготовки мають вивчатися:

- основи теорії та методики суддівства;
- психологічні та педагогічні особливості діяльності арбітра;
- специфіка фізичної підготовки;
- фактори, що впливають на ефективність суддівства;
- методичні засоби забезпечення технічної, психологічної та фізичної готовності судді;
- знання рідної та іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдула А. Б. Порівняльна характеристика показників діяльності арбітрів різної кваліфікації під час футбольного матчу // Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків, 2009. № 4. С.63-65.
2. Абдула А. Б., Ашанин В. С. Особливості фізичної підготовки арбітрів у футболі // Молодіжний науковий вісник. Харків, 2007. С. 61 - 63.
3. Абдула А.Б. Особливості виконання передач м'яча кращими командами прем'єр- та першої ліги України з футболу. Слобожанський науково-спортивний вісник, № 3(83). 2021. С.41-46. doi.org/10.15391/snsv.2021-3.006
4. Абдула А., Перцухов А., Шаленко В. Аналіз атакуючих техніко-тактичних дій провідних футбольних клубів Європи. Спортивні ігри, (2(28)). 2023. С. 4–14. <https://doi.org/10.15391/si.2023-2.01>
5. Артими'юк Н. Актуальні напрями удосконалення фізичної і технічної підготовки футболістів на етапі початкової підготовки / Артими'юк Назарій, Пітин Мар'ян, Лядик Олег // Проблеми формування здорового способу життя молоді : зб. наук. ст. — Л., ЛНУ ім.І.Франка, 2009. — С.117—119.
6. Бріскін Ю. А. Загальна періодизація розвитку Паралімпійських ігор // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наук. моногр. Харків, 2005. № 24. С. 34–37.
7. Бріскін Ю. Удосконалення структури та змісту навчальної дисципліни «Професійна майстерність тренера» // Фізична активність, здоров'я і спорт. Київ, 2010. № 1. С. 74 – 80.
8. Віхров К. Л., Догадайло В. Г., Карман Ю. В. Футбольний арбітр України. Київ, 1997. 74 с.
9. Дарзинська Н. О., Сиділо Л. В. Психологічна підготовка баскетбольних арбітрів // Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрями і перспективи розвитку. Кіровоград, 2004. С. 273 - 278.

10. Згоба В. Найважливіші психофізіологічні якості суддів у гандболі // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2006. Вип. 10. т. 2. С. 172 - 177.

11. Журід С., Лебедев С. Модельні показники виконання стандартних положень в зоні атаки, їх динаміка та вплив на кінцевий результат в іграх чемпіонату світу з футболу 2022 року в катарі. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць*, (15(34)). 2023. С. 198–212. [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15\(34\)-198-212](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15(34)-198-212)

12. Ківернік О., Городянський С., Пітин М. Організаційні особливості процесу фізичного виховання у вищих навчальних закладах України // Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків, 2008. №.1-2. С. 20-22.

13. Комісарик М. І., Лєко Б. А., Чуйко Г. В. Основи психології спорту: навч.- метод. посіб. Чернівці, 2004. 400 с.

14. Криницький Р. К. Мистецтво керування арбітра з футболу // Вісник Черніг. державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів, 2007. Вип. 44. С. 194 - 196.

15. Мулик В.В., Перепелиця П.С. Підвищення рівня техніко-тактичної підготовленості футболістів середнього шкільного віку за рахунок експериментальних методик. Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків, 2013. Вип. 3. С. 44-48.

16. Мітова О.О. Уніфікований алгоритм комплексного контролю підготовленості спортсменів у командних спортивних іграх. Наука в олімпійському спорті. № 2, 2019. С. 16-28.

17. Пітин М. П. Методичні прийоми у силовій підготовці неповносправних баскетболістів // Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2008. Вип. 12: Т.1. С. 250-254.

18. Пітин М. П., Ковцун В. І., Мішин М. В. Силова підготовка баскетболістів на візках: метод. посіб. Львів, 2007. 148 с.

19. Перевозник В.І. Comparative analysis of psychophysiological features of taekwondo athletes of different age groups. SLOBOZHASKYI HERALD OF SCIENCE AND SPORT. Vol. 27 No. 32023 P.P. 145-152.

20. Перевозник В.І. Використання методів математичної статистики в спортивних іграх. Спортивні ігри. ХДАФК, Науковий журнал. №2(28) Харків 2023. С.85-95.

21. Перевозник В.І. Особливості процесу відбору у сучасному футболі. «Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор та одноборств у закладах вищої освіти». ХДАФК Харків. 2023. С. 107-110.

22. Перевозник В.І. Показники техніко-тактичних дій (одноборства, відбори, перехоплення, удари) збірної команди України в іграх 1/8 та 1/4 чемпіонату Європи 2020-2021 років. Слобожанський науково-спортивний вісник. ХДАФК. Харків. № 4 (84), 2021. С.44-49.

23. Перевозник В. І. Вплив спеціальних засобів на швидкісні здібності юних футболістів 12–13 років. Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків. 2011. № 4 (27). С. 78–81.

24. Перевозник В. І. Динаміка розвитку швидкісних здібностей юних футболістів 12, 13, 14 років. Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків, 2014. № 4 (42). С. 50–53.

25. Перевозник В.І., Паєвський В.В. Порівняльний аналіз техніко-тактичних дій (на прикладі відбору м'яча) команди Металіст-1925 у різних зонах футбольного поля в іграх чемпіонату України 2019. Спортивні ігри. № 2 (20). 2021. С. 64 – 71

26. Перевозник В., Паєвський В. Показники техніко-тактичних дій (одноборства, відбори, перехоплення, удари) збірної команди України в іграх 1/8 та 1/4 чемпіонату Європи 2020-2021 років. Слобожанський науково-спортивний вісник. 4(84). 2021. С. 44-49.

27. Перевозник В., Перцухов А. Аналіз показників переміщення м'яча футболістами високої кваліфікації в умовах змагальної діяльності. Спортивні ігри, № 3(25). 2023. С. 122–129. <https://doi.org/10.15391/si.2022-3.11>

28. Перцухов А, Шаленко В. Модельні характеристики провідних футболістів різного ігрового амплуа. Слобожанський науково-спортивний вісник. № 1(81). 2021. С. 47-58. doi.org/10.15391/snsv.2021-1.007
29. Платонов В.М. Сучасна система спортивного тренування: [підручник]. Київ: Перша друкарня, 2020. 704 с.
30. Самчук А. В. Вагомість чинників впливу в професійній діяльності арбітра у футболі // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2010. Вип. 14, т. 1. С.273 - 277.
31. Собко С. Динаміка показників загальної фізичної підготовленості юних футболістів на етапі базової підготовки / С. Собко, С. Воропай, Н. Собко, С. Гавришко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. - 2015. - № 2. - С. 160-164
32. Соломонко В.В., Лісенчук Г.А., Соломонко О.В., Пилипенко В.О. Футболу школі: Посібник для дітей та вчителів. К., 2019. 296 с.
33. Соломонко В. В., Лісенчук Г. А., Соломонко О. В. Футбол. // Київ, 2005. 294 с.
34. Футбольний арбітр України: інформаційні матеріали ФІФА, УЄФА, ФФУ. Київ, 2006. 238 с.
35. Хоменко, В.В., Юськів, С.М., Гузар, В.М., Свирида, В.С. Показники фізичної і технічної підготовленості футболістів різного амплуа студентської команди з футболу. Спортивні ігри., 2 (16). 2020. С. 95-105. doi.org/10.15391/si.2020-1.10.
36. Чижик В. В. Функціональна та рухова підготовка юного футболіста / В. В. Чижик, В. П. Романюк. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 340 с.
37. Филин В. П Теорія і методика юнацького спорту. Харків, 2004. 210 с.
38. Шамардін В. Характеристика рухової та ігрової діяльності футболістів Спортивний вісник. Придніпров'я, 2007. № 1. С. 87 - 89.
39. Шаленко В. В. Підготовка арбітрів у футболі: Методичні рекомендації для студентів спеціалізації «Футбол». Харків: ХДАФК, 2001 92 с.

40. Шаленко В. В., Перцухов А. А. Порівняльний аналіз показників фізичної підготовленості футболістів професійних команд різного рівня. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2010. № 1. С. 139-141.

41. Шамардін В. Н., Виноградов В. Е., Дьяченко А. Ю. Фізична підготовка футболістів високої кваліфікації. Київ: Славутич -Дельфін;2017,170 с.

42. Шалар, О. Г. Вплив спортивного тренування на фізичну та технічну підготовленість футболістів / О. Г. Шалар, В. М. Гузар, В. В. Хоменко // Актуальні проблеми громадського здоров'я та рухова активність різних верств населення : зб. статей І Всеукр. наук. конф.,11 квітня 2019 р. / уклад. С. К. Голяка. Херсон : ХДУ, 2019. С. 200-205.

43. Abdula A. Causes of injuries in professional football referees. Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports). 2024. № 4(177). С. 9–11. URL: [https://doi.org/10.31392/udu-nc.series15.2024.4\(177\).01](https://doi.org/10.31392/udu-nc.series15.2024.4(177).01) (дата звернення: 28.05.2024).

44. Abdula A., Kofanov I. Peculiarities of coordination abilities of preschool children playing football. Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 15 Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports). 2024. No. 7(180). P. 9–11. URL: [https://doi.org/10.31392/udu-nc.series15.2024.7\(180\)](https://doi.org/10.31392/udu-nc.series15.2024.7(180)).

45. Gamble, Declan, Spencer, Matt, McCarren, Andrew, & Moyna, Niall. (2019) Activity profile, PlayerLoad™ and heart rate response of Gaelic football players: A pilot study. Journal of Human Sport and Exercise. 14(4): 711-724. doi:10.14198/jhse.2019.144.01.

46. Gomez-Piqueras, Pedro, Gonzalez-Villora, Sixto, Castellano, Julen, & Teoldo, Israel. (2019). Relation between the physical demands and success in professional soccer players. Journal of Human Sport and Exercise. 14(1): 1-11. doi:10.14198/jhse.2019.141.01.

47. Kostiukevych V, Lazarenko N, Konnov S. et al. Integral Assessment of the Technical and Tactical Activity of a Highly Qualified Football Team. *Physical Education Theory and Methodology*. 2022. 22(3s). p. 68-S76. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.3s.12>

48. Liu H., Gómez M.A., Lago-Peñas C., Sampaio J. Match statistics related to winning in the group stage of 2014 Brazil FIFA World Cup. *J Sport Sci*. 2015. p.13

49. Memmert D. Data Analytics in Football: Positional Data Collection, Modeling, and Analysis”, *Journal of Sport Management*, 33. 2019. p. 574. doi.org/10.1123/jsm.2019-0308.

50. Pratas José Maria, Volossovitch Anna, Carita Ana Isabel. Goal scoring in elite male football: A systematic review. *Journal of Human Sport and Exercise*, no 13(1). 2018. p. 218-230. [doi:10.14198/jhse.2018.131.19](https://doi.org/10.14198/jhse.2018.131.19)

51. Kassiano, Witalo, Andrade, Ana Denise, Jesus, Karla de , Lima, Antônio Barroso, Simim, Mário Antônio, Medeiros, Alexandre Igor Araripe, Assumpção, & Cláudio de Oliveira. (2019). Neuromuscular parameters and anaerobic power of U-20 futsal players. *Journal of Human Sport and Exercise*. 14(1): 207-214. [doi:10.14198/jhse.2019.141.17](https://doi.org/10.14198/jhse.2019.141.17)

52. Schuth G., Carr G., Barnes C., Carling C., Bradley P.S. Positional interchanges influence the physical and technical match performance variables of elite soccer players. *Journal of Sports Sciences*, 34(24). 2016. P. 2238-2245. doi.org/10.1080/02640414.2015.1127402

53. Smpokos E., Mourikis C., Linardakis M. Seasonal physical performance of a professional team’s football players in a national league and European matches. *Journal of Human Sport and Exercise*, no 13(4). 2018. P. 720-730. [doi:10.14198/jhse.2018.134.01](https://doi.org/10.14198/jhse.2018.134.01)

54. Smpokos, Emmanouil, Mourikis, Christos, & Linardakis, Manolis. (2018) Seasonal physical performance of a professional team’s football players in a national league and European matches. *Journal of Human Sport and Exercise*. 13(4): 720-730. [doi:10.14198/jhse.2018.134.01](https://doi.org/10.14198/jhse.2018.134.01)

55. Solomon B., Oguntuase Yanlin Sun. Effects of mindfulness training and locus of control on self-efficacy of professional football players in Nigeria. *Journal of Physical Education and Sport*, Vol. 22 (issue 5), Art 140. 2022. pp. 1112 – 1119. DOI:10.7752/jpes.2022.05140

56. Paluszek Krzysztof. Stępiński Miłosz. "[Trening pozycyjny w piłce nożnej](#)". [MWW Mirosław Matoga](#). Wrocław. 2011. 184 s.

57. Winter C., Pfeiffer M. Tactical metrics that discriminate winning, drawing and losing teams in UEFA Euro 2012. *Journal of Sport Sciences*, 34(6). 2016. P. 486-492.

58. Živanović V. European Football Championship 2020/2021: Analysis of Goals Scored and Evaluation of Statistically Parameters in Matches. *SPORT – Science & Practice*. 2022. 12(2). p. 61-70. <https://doi.org/10.5937/snp12-2-42151>
<https://www.arealme.com/time-perception-test/uk/>

59. Krusturup P, Mohr M, Bangsbo J. Activity profile and physiological demands of top class soccer assistant refereeing in relation to training status. *Journal Sports Sciences – 2002 – P. 861-871*.

60. Krusturup P. Helsen W., Morten B. Activity profile and physical demands of football referees and assistant referees in international games / Krusturup P. Helsen W., Morten B. // *Journal of Sports Sciences – 2009 – P. 1167–1176*.

61. Wisloff U., Castagna C., Helgeiud J. Maximal squat strength is strongly correlated to sprint performance in elite soccer players / Wisloff U., Castagna C., Helgeiud J. // *Br. J. Sports Med. – 2004 Jun. – P. 285–288*.

62. Withers R., Maricic Z., Wasilewski S., Kelly L. Match analysis of Australian professional players / Withers R., Maricic Z., Wasilewski S., Kelly L. // *Journal of Human Movement Studies. – 1982. – P. 159–176*.